

T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
ORTAÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

BAŞLANGIÇTAN EMEVİLERİN SONUNA KADAR ANADOLU'DA
İSLÂM –BİZANS MÜCADELESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Hasan Hüseyin GÜMÜŞ

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Kâzım Yaşar KOPRAMAN

Ankara – 2010

ÖNSÖZ

Üzerinde yaşadığımız vatan Anadolumuzun geçmişten günümüze uzanan jeo-stratejik konumu , O'nu , Türk , İslâm ve Dünya Tarihi'nin gündeminden hiçbir zaman düşürmemiştir. İlk anlardan itibaren Müslümanların Anadolu'da gerçekleştirdiği askerî faaliyetler, asırlar boyunca artarak ve güçlenerek devam etmiş ve nihaî olarak bu ülkenin Türkler eliyle fethedilmesini kolaylaştırmıştır.

Çalışmamızın tarihi çerçevesini oluşturan ve Hz. Peygamber'in Bizans İmparatoru'na gönderdiği İslâm'a davet mektubuyla başlayan Bizans – İslâm mücadelesi ; Suriye fetihlerinin ikmâli , Sugur teşkilatının kurulması , sayfiyye ve şiteviyye seferleriyle yeni bir mecrâyâ girmiş ve bunu Anadolu'daki askerî , idarî ve sosyal gelişmeler takip etmiştir.

Yaklaşık bin yıldır Türklerin ikinci anavatanı olması Anadolu'nun ehemmiyetini bizim açımızdan daha da artırmaktadır. Anadolu üzerinde yapılacak her türlü araştırmanın Türklerin Anadolu'daki bekâsına hizmet edeceğini düşünerek tezimizin konusunu Sayın Hocam ; Prof. Dr. Kâzım Yaşar KOPRAMAN ile “Başlangıçtan Emevîlerin Sonuna Kadar Anadolu'da İslâm-Bizans Mücadelesi” olarak belirledik. Bu dönemin etraflıca incelenmesinin Türklerin Anadolu'yu ebedi vatan haline getirmelerinin evveliyatının anlaşılmasına katkı sağlayacağı kanaatindeyim.

Bu vesile ile tez çalışmalarımda yardımlarını esirgemeyen Sayın Hocam; Prof. Dr. Kâzım Yaşar KOPRAMAN'a teşekkürü bir borç bilirim. Çalışmalarımda maddi - manevi desteğiyle hep yanımda olan ve metinleri redakte eden Eşim ; Tuba Hanımefendiye, Arapça kaynakların tercüme edilmesinde yardımcı olan Tunus'lu arkadaşlarım; Saafi ve Malik Beyefendilere, İngilizce kaynakların tercümesinde desteğini esirgemeyen değerli meslektaşım Ramazan CESUR'a kalbi teşekkürlerimi iletirim.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
İÇİNDEKİLER.....	ii
SİMGELER VE KISALTMALAR.....	v
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

EMEVÎLER DÖNEMİNDEN ÖNCE ANADOLU'DA YAPILAN İSLÂM FETİHLERİ

I. MÜSLÜMANLARI BİZANS ÜZERİNE GAZÂ YAPMAYA SEVK

EDEN SEBEPLER

A. İSLÂM'IN GAZÂ VE TEBLİĞ ANLAYIŞI.....	4
B. HZ. MUHAMMED'İN İSTANBUL'UN FETHİNİ TEBŞİR EDEN HADİS-İ ŞERİFİ.....	10
C. YENİ TOPRAKLAR VE GANİMET ELDE ETME İSTEĞİ.....	11
D. İRAN - BİZANS SAVAŞLARININ HER İKİ DEVLETİ ZAYIF DÜŞÜRMESİ.....	12
E. BİZANS'IN ANADOLU'DA MEŞGUL EDİLEREK DİĞER BÖLGELERDEKİ İSLÂM FÜTÛHÂTININ ÖNÜNÜN AÇILMASI.....	14
F. BİZANS'IN DOĞU TOPRAKLARINDA YAŞAYAN HİRİSTİYAN TOPLULUKLARINA UYGULADIĞI BASKILAR.....	15
G. SURİYE VE FİLİSTİN'DEKİ BİZANS ORDULARI'NIN DURUMU.....	16
H. FETHEDİLECEK COĞRAFYANIN MÜSLÜMANLAR TARAFINDAN BİLİNİYOR OLMASI.....	16
II. EMEVÎLER DÖNEMİNDEN ÖNCE ANADOLU'DA YAPILAN İSLÂM FETİHLERİ.....	17

İKİNCİ BÖLÜM

EMEVÎ-BİZANS HUDUT BÖLGESİ, SUGÛR VE SEFER GÜZERGÂHLARI

I. SUGÛR BÖLGESİ VE ŞEHİRLERİ.....	22
II. ANADOLU'YA YAPILAN SEFERLERDE TAKİP EDİLEN GÜZERGÂHLAR.....	26
III. MÜSLÜMAN AKINLARI SIRASINDA BİZANS'IN ANADOLU'DAKİ DURUMU.....	29

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EMEVİLER ZAMANINDA ANADOLU'DA BİZANS - İSLÂM MÜCADELESİ

I. MUÂVİYE B. EBÛ SÜFYÂN'IN SURİYE VALİLİĞİ DÖNEMİ.....	32
A. KIBRIS'IN FETHİ.....	34
B. DENİZ SEFERLERİ VE ZÂT'US-SAVÂRİ DENİZ SAVAŞI.....	35
II. MUAVİYE B. EBÛ SÜFYÂN'IN HİLÂFET DÖNEMİ (661 – 680).....	36
A. BİRİNCİ İSTANBUL MUHÂSARASI.....	38
B. İKİNCİ İSTANBUL MUHÂSARASI.....	41
III. ABDÜLMELİK B. MERVÂN DÖNEMİ (685-705).....	45
IV. VELÎD B. ABDÜLMELİK DÖNEMİ (705-715).....	51
V. SÜLEYMAN B. ABDÜLMELİK DÖNEMİ (715-717).....	54
A. ÜÇÜNCÜ İSTANBUL MUHÂSARASI.....	54
VI. ÖMER B. ABDÜLAZÎZ DÖNEMİ (717-720).....	60
VII. YEZÎD B. ABDÜLMELİK DÖNEMİ (720-724).....	63
VIII. HİŞÂM B. ABDÜLMELİK DEVRİ (724-743).....	65

IX. EMEVÎ HANEDANININ SONU.....	69
SONUÇ.....	70
KAYNAKÇA.....	73
EKLER	
I. SEFER GÜZERGÂHLARINI GÖSTEREN HARİTA.....	77
II. ANADOLU'DA YUNAN, ROMA, BİZANS VE TÜRK DÖNEMİ YOLLARINI GÖSTEREN HARİTA.....	78
III. 7-9. YÜZYILLARDA ANADOLU'DA THEMA TEŞKİLATINI GÖSTEREN HARİTA.....	79
TÜRKÇE ÖZET.....	80
İNGİLİZCE ÖZET.....	81

SİMGELER VE KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser.
a.g.m.	: Adı geçen makale.
A.Ü.	: Ankara Üniversitesi
b.	: Arapça isimlerde “oğlu” manasını ifade eder.
c.	: Kaynağın cilt numarası.
Çev.	: Çeviren, Tercüme eden
Fak.	: Fakülte
h.	: Hicri sene.
Hız.	: Hazreti
İ.Ü.	: İstanbul Üniversitesi
m.	: Miladi sene
TTK.	: Türk Tarih Kurumu
TDV.	: Türkiye Diyanet Vakfı
t.y.	: Eserin yayınlanma tarihi yok.
Yay.	: Yayınları

GİRİŞ

Anadolu Asya ile Avrupa'yı birbirine bağlayan coğrafi konumu sayesinde dünyanın en eski yerleşim yerlerinden biri olmuş ve günümüze kadar birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Dört mevsimi içinde barındırması, bereketli topraklara sahip olması, boğazlar gibi dünyanın en kritik geçiş noktalarının üzerinde yer alması, üç tarafının -dünyanın en eski medeniyetlerine beşiklik yapmış- denizlerle çevrili olması, Anadolu'nun stratejik önemini daha da artırmıştır. Bu yönüyle Anadolu pek çok kavmin ihtirasını da üzerine çekmiştir. Asurlulardan Hititlere, Frigyalılardan İyon Kolonilerine, Perslerden Makedonyalı İskender'e, Romalılar'dan Bizans'a , Emeviler'den Abbasilere kadar sayısız kavimlere ve kültürlerle yaşam alanı olan Anadolu, en son Türkler'in ebedî vatanı olmuştur.

Anadolu'nun adı ilk çağ tarihlerinde "Asia Mineure" (Küçük Asya) olarak geçer.¹ Bizans İmparatoru Herakleios (610 – 641) zamanında askeri ve idari düzende yapılan reformlarla Anadolu "Thema" lara ayrılmıştı. Bölgelerinde en üst askerî ve idarî gücü temsil eden strategoslar tarafından yönetilen themalar , en seçkin askeri birliklerin Anadolu'ya yerleştirilmesi suretiyle tesis edilmişti. Babadan oğla geçen askerlik vazifesini yüklenmek karşılığında, idaresine verilen bölgedeki araziye işletme hakkına sahip olan strategoslar ordunun bütün ihtiyaçlarını bu topraklardan elde edilen gelirlerle karşılıyordu.² Başlangıçta kurulan dört themadan biri olan ve Grekçe'de doğu manasına gelen Anatolikon adı, zamanla Ön Asya'nın tamamını teşmil eden bir isim olarak kullanılmıştır. Selçuklu ve İslâm tarihi kaynaklarında geçen Memâlik-i Rûm, Diyâr-ı Rûm, Arz-ı Rûm ifadeleri Anadolu coğrafyasını ifade etmektedir. II. Haçlı seferinden sonra Anadolu'nun tamamıyla Türkleştiğini

¹ Zeki Atçeken, Yaşar Bedirhan, **Anadolu Selçuklu Devleti Tarihi**, Konya , Eğitim Yayınları, 2004,s.6

² Georg Ostrogorsky, **Bizans Devleti Tarihi**, çev. Fikret Işıltan , Ankara , TTK. Yayınları, 1999, s.90

idrâk eden batılı yazarlar burayı “Turquie, Turkia” olarak isimlendirmeye başlamışlardır.³

Anadolu, İslâmiyetin daha ilk asrından itibaren Müslümanların fetih hareketlerine sahne olmuştur. Müslüman gâziler, Kur’ân-ı Kerîmin gazâ yapmayı ve insanlara İslâmiyeti teblîğ etmeyi emreden ayetlerine ve Hz. Muhammed’in (s.a.v) İstanbul’un fethini telkin eden hadis-i şeriflerine isnad ederek yılda birkaç defa farklı güzergâhları takip etmek suretiyle Anadolu’ya yaz ve kış seferleri düzenlemişlerdir. Sugûr adı verilen ve İmparator Herakleios’un Suriye’den çıktığı sırada ahalisini beraberinde götürdüğü Toroslar ve Amanos Dağ silsilesi boyunca uzanan hudut bölgesine yerleşen ve bu bölgeyi tahkim eden Müslümanlar yazın düzenledikleri seferlerde ele geçirdikleri kalelerde kışlıyorlar ve baharın gelmesiyle Anadolu’ya yeni seferler düzenliyorlardı. Kıbrıs , Rodos, Girit ve Kos adalarını fetheden İslâm orduları, karadan yapılan Anadolu gazâlarına denizden de destek vermeye başlamışlar ve Bizans’ın denizlerdeki üstünlüğünü 654 yılında kazandıkları Zâtu’s-Savâri deniz zaferiyle sona erdirmişlerdi.

Haz. Muhammed’in; “Kostantiniyye elbet fethedilecektir. O fethin komutanı ne güzel komutan ve askeri de ne güzel ordudur.” Hadis-i şeriflerinde müjdelenen askerlerden biri olabilmek için gayret sarfeden Müslüman gâziler, Muâviye b. Ebû Süfyân zamanında iki kez ve Süleyman b. Abdülmelik zamanında da bir kez olmak üzere üç defa İstanbul’u muhasara ettiler. Bu muhasaralar, hem Bizans tarihinde hem de İslam tarihinde unutulmaz hatıralar bırakmış, destanlara konu teşkil etmiştir. Hayli ilerlemiş yaşına rağmen ilk İstanbul muhasarasına katılan ve vefât etmeden önce surlara yakın bir yere defnedilmeyi vasiyet eden Ebû Eyyûb el-Ensârî hazretleri , üçüncü İstanbul muhasarası sırasında ordunun açlık , soğuk ve salgın hastalıklar nedeniyle bîtab düşmesine rağmen kuşatmayı kaldırmayan büyük komutan Mesleme b. Abdülmelik, Bizansla yaptığı mücadelelerde

³ Atçeken, Bedirhan, **a.g.e.**, s.8

büyük kahramanlıklar gösteren ve milletimizin gönlünde Battal Gazi olarak yer edinen Abdullah el - Battal ve daha birçok Müslüman gâzi, Emevîler zamanında Anadolu'da cereyan eden Bizans- İslâm mücadelelerinin aziz hatıraları ve şahsiyetleri olarak milli ve manevi değerlerimiz arasındaki güzîde yerlerini almışlardır.

Tezimize kaynak teşkil eden eserlerde, Emevîler zamanında Anadolu'da Bizans-İslâm mücadeleleri ile ilgili oldukça mahdut ve kronolojik bütünlükten uzak malumâtın yer almasından ve fethedildiği bildirilen bazı yerlerin tam olarak neresi olduğu (Ervad Adasının fethiyle ilgili malumât gibi) yönünde farklı rivâyet ve yorumların bulunmasındann mütevellit zorluklar tarih metodolojisinden faydalanılarak aşılmaya çalışılmış, kronolojik sıralamada ise daha sağlıklı bilgilerin yer aldığı Teophanes gibi Bizans kroniklerinden yararlanılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

EMEVÎLER DÖNEMİNDEN ÖNCE ANADOLU'DA YAPILAN İSLÂM FETİHLERİ

I.MÜSLÜMANLARI BİZANS ÜZERİNE GAZÂ YAPMAYA SEVK EDEN SEBEPLER

A. İSLÂM'IN GAZÂ VE TEBLİĞ ANLAYIŞI

Tebliğ; sözlük manası itibarıyla; bir şeyi ulaştırmak, yetiştirmek demektir. İslâmi terminolojide ise tebliğ; en son ve mükemmel din olan İslâmiyet'in mümin olmayanlara anlatılması, ulaştırılması vazifesini ifade eder. Her mümin, kendisine telkin edilen hak ve hakikati bütün insanlığa ulaştırmaya çaba sarf etmekle yükümlüdür. İslâm inancına göre bir vazife olan tebliğin ne şekilde ifâ edilmesi gerektiği Kur'ân-ı Kerîm'de beyan edilmiştir:

“(İnsanları) Rabbinin yoluna hikmetle ve güzel öğütle davet et! Ve onlarla mücadeleni en güzel (yol) hangisi ise onunla yap. Şüphesiz ki Rabbin, O, yolundan sapan kimseyi en çok bilendir. O, hidâyete ermişleri de en iyi bilendir.”⁴

“(Habibim) Seninle mücadele ederlerse (şöyle) de: ”- Ben bana tabî olanlarla birlikte, kendimi Allah'a teslim etmişimdir.” Kendilerine kitap verilenlerle ümmîlere (Arap müşriklerine) de de ki: “ -Siz de İslâm'ı kabul ettiniz mi ?” Eğer İslâm'a girerlerse muhakkak doğru yolu bulurlar. Eğer yüz çevirirlerse artık sana düşen (vazife) ancak tebliğdir. Allah kulları (nı) lâıykıyla görücüdür.”⁵

⁴ Kur'ân-ı Kerîm, en-Nahl, ayet :125

⁵ Kur'ân-ı Kerîm, Âl-i İmran, ayet :20

Bunun gibi pek çok ayette görüleceği gibi tebliğ vazifesinin temelini güzel öğüt ve davranışlar oluşturmaktadır. Baskı , şiddet ve icbar bu vazifenin ruhuna aykırıdır.

“Dinde zorlama yoktur. Hakikat, imân ile küfür apaçık meydana çıkmıştır. Artık kim şeytanı tanımayıp da Allah’a imân ederse o, muhakkak ki kopması (mümkün) olmayan en sağlam kulpa yapışmıştır. Allah hakkıyla işiten, (her şeyi) kemâliyle bilendir.”⁶

İslâm’ı insanlara ilk tebliğ eden Hz. Muhammed (s.a.v.) olmuştur. O, bütün milletlere İslâmiyet’i anlatmak maksadıyla zamanın büyük hükümdarlarına elçiler vasıtasıyla mektup göndermiştir. Mektup gönderilen hükümdârlardan biri de Bizans İmparatoru Herakleios’tur. Ashâbından birisi, Bizans meliklerinin mektupları -ancak mühürlü olursa- okuduklarını söylemiş, O da gümüşten bir yüzük yaptırıp yüzüğün üzerine ilk satırında Muhammed, ortasında Rasûl, son satırında Allah lafzının bulunduğu bir yazı nakışlatmış, krallara gönderdiği mektupları bununla mühürlemiştir.⁷ Dihye b.Halîfe Ferve el-Kelbî ile gönderilen mektupta İmparator’a, iman etmesi halinde milletin de imanına vesile olacağından iki kat ecir ve sevap kazanacağı beyan ediliyordu:

“ Bismillahirrahmanirrahim.

Allahın Rasulü Muhammedden Rum ülkesinin büyüğü Herakla :
Selam doğru yola ulaştıran Allah-u Teâlâ’ya tabi olanların üzerine olsun. İslâma gir ki, selim (güven ve esenlik içinde olası) olası. Allahu Teala senin ecrini ikiye katlar. Eğer reddedersen hükmün altındaki tebanın günahı da senin üzerinedir.”⁸

Gerek Hz. Muhammed (s.a.v.) zamanında gerek O’ndan sonraki dönemlerde İslâm fetihleri tebliğ vazifesi nazar-ı dikkate alınarak gerçekleştirilmiştir. İslâm akidesine göre; insanlığın sonsuz kurtuluşu ancak en mükemmel ve en son din olan İslâmiyet’e girmekle mümkün olabilecektir.

⁶ Kur’ân-ı Kerîm, el-Bakara, ayet:256

⁷ İbn Kayyım el-Cevziyye, **Zâdü’l-Me’âd**, çev. Muzaffër Can , İstanbul, Cantaş Yayınları,1989,s.151

⁸ İbn Kesîr, **el-Bidâye ve’n-nihâye**, c.4,Beyrut, yay. haz. Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye,2001,s.285

Öyleyse böyle bir kurtuluş bütün insanlığın hakkıdır. Bu hakkın tahakkuk edebilmesi için müminlerin çaba göstermesi, cühd etmesi gerekir. Zahiren fethine girişilen beldenin aleyhinde gibi görünen gazâlar, aslında müminlerin mâlî ve hayatî fedâkârlıklarını gerektiren bir tebliğ ve i'lâ-yi Kelimetullah vazifesidir.

“Allah müminlerden cenneti karşılığında canları ve mallarını satın aldı. Allah yolunda çarpışacaklar,öldürecekler ve öldürülecekler. Tevrat'ta da, İncil'de de, Kur'an'da da hak olarak taahhüd buyurduğu bir sözdür bu. Kim Allah'tan daha fazla ahdine vefa edecek? O halde yaptığınız bu (alış-veriş) sözleşmesinden dolayı size müjdeler olsun ve işte büyük ve sonsuz kurtuluş budur.”⁹

İslâm'a göre savaş hukukunun temelini teşkil eden şu üç esas Müslüman komutanlar tarafından tatbik edilmeden yani tebliğ vazifesi yerine getirilmeden savaşa başlamak yasaktır:

1. Fethedilecek beldedeki topluluk İslâm'a girerek müminlerin kardeşi olur. Böylece onların menfaatine olan müminlerin de menfaatine , onların aleyhine olan müminlerin de aleyhine olur. Haklar bakımından eşit hale gelirler.
2. Bu kabul edilmezse fethedilecek belde Müslümanların himayesine girerek cizye verir.
3. Eğer bu da reddedilirse, büyük hakim olan Allah, onlarla müminler arasında hüküm verinceye kadar muharebe ederler.¹⁰

Burada da görüldüğü gibi İslâm'a göre savaş, Müslümanlar tarafından istenen bir şey değil ancak beldenin kurtuluşu için gerekli olan en son

⁹ Kur'ân-ı Kerîm, Tevbe,ayet:111

¹⁰ Hasan İbrahim Hasan, **Siyasî-Dînî-Kültürel- Sosyal İslâm Tarihi**, çev. İsmail Yiğit v.d., c.1,İstanbul,Kayihan Yayınları, 1991,s.304

seçenektir. Ebû Ubeyde, Yermük günü Müslüman askerlere hitaben yaptığı konuşmada , onlara, savaşı önce kendilerinin başlatmamalarını telkin etmiştir.

“Ey Allah’ın kulları ! Allah’ın dinine yardım edin ki, O da size yardım etsin ve ayaklarınıza sebat versin. Ey Müslümanlar topluluğu ! Sabredin. Çünkü sabır, insanı küfürden kurtarıp Rabbi hoşnut eder. İnsanı utanmaktan kurtarır. Saflarınızdan ayrılmayın.Düşmana doğru tek adım bile ilerlemeyin. Savaşı önce siz başlatmayın. Onlar başlattıkları taktirde ok atın ve sert şeyleri kendinize siper yapın. Allah’ın zikrinden başka bir şey söylemeyin.”¹¹

Çalışmamızın ana konusunu teşkil eden Emevîler döneminde yapılan gazâlarda da Müslüman askerlerin Allah’ın rızasını talep ederek savaştıklarına dair misaller vardır. H.88 – M. 707 yılında, Velîd b. Abdülmelik’in hilâfeti zamanında, Müslüman kumandan Mesleme b. Abdülmelik ve Abbas b.Velîd’in düzenlediği Tuvana seferi esnasında dağılan Müslüman askerleri Abbas b. Velîd’in “-Azîz ve Celîl olan Allah’ın Kur’an okuyucuları nerede?” diye nidâ etmesi üzerine yeniden düşmana karşı hücumu geçiyor ve zafer elde ediyorlardı.¹²

Gazâlar neticesinde İslâm’a açılan beldelerdeki halkın mal ve can emniyeti , hiçbir zorlamaya maruz bırakılmadan dinlerini yaşama hakları garanti altına alınmıştı. Hz. Ömer’in 638 yılında Kudüs’e girdiği sırada ilan ettiği Amannâme, Müslümanların fethettikleri yerlerde neden büyük bir hüsn-ü kabulle karşılaştıklarına güzel bir misâl teşkil etmektedir :

“Bismillahirrahmanirrahim.

Allah’ın kulu ve müminlerin emiri Ömer tarafından bu beldenin halkına verilen Amannâme: Müminlerin emiri hasta ya da sağlıklı bütün halkın can ve mal emniyetini koruyacağını garanti eder. Halkın dinine, ibadet yerlerine ve haçlarına dokunulmayacak, kiliseleri tahrip edilmeyecek ya da mesken haline getirilemeyecektir...”¹³

¹¹ İbn Kesîr, **el-Bidâye ve’n-nihâye**,çev.Mehmet KESKİN, c.7,İstanbul, Çağrı Yayınları,t.y,s.21

¹² İbn Kesîr, **el-Bidâye ve’n-nihâye** , VII,s.127

¹³ Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, **Târîhu’l-ümem ve’l-mülûk**, c.2,Beyrut,t.y.,s.448

İslâm orduları Dımaşk'ı fethettiklerinde ordu kumandanı Hâlid b. Velîd, halkın malı, canı, kilise ve evlerinin garanti altına alındığını ilan etmişti.¹⁴

Bizans idaresinde iken dini baskı ve ağır vergi yükümlülüğü altında tutulan Hıms halkının, Müslümanları “-Biz sizin idarenizi ve gösterdiğiniz adaleti, içinde yaşadığımız zulüm ve baskı durumundan çok daha fazla seviyoruz.”¹⁵ Sözleriyle karşılamaları, İslâm'ın gazâ ve fetih anlayışını bariz bir şekilde gözler önüne sermektedir.

İslâm himayesi altında bulunan Hristiyanlar tam bir dini serbestlik içinde yaşıyor , hatta Edesa'lı (Urfa) Ya'kub (640-708) gibi Hristiyan Ya'kûbî mezhebinin önemli şahsiyetleri de bu topraklarda yetişiyorlardı.¹⁶

Miladî XII. Asırda Antakya'da yaşamış olan Yakubi Patriği Büyük Mihail , kitabında Herakleios zamanı Bizans tarihinden bahsederken Suriye ve Anadolu'da cereyan eden İslâm fütuhâtını, İsmailoğullarının kendilerini Romanın kötülüklerinden kurtarışı şeklinde değerlendiriyor :

“...İşte bundan dolayıdır ki , her şeye kadir olan, fânîlerin kurdukları imparatorlukları istediği yolda değişikliklere uğratan ve onları istediğine veren, düşkünü en üste çıkaran ve – hakim oldukları memleketlerin her tarafında kiliselerimizi yağma ederek bizi merhametsizce itham eden – Romalıların kötülüklerine şahit bulunan Cenâb-ı Hakkın intikamı, güney taraflarından İsmâil'in oğullarını –Romalıların ellerinden bizi kurtarmak üzere- celp etti. Vakıa biz bundan bazı zararlara uğradık. Katolik kiliselerini bizden alıp Kildânîlere verdiler. Çünkü şehirler kendilerine teslim olduğu zaman kiliseler muhtelif mezhep saliklerinden hangilerinin ellerinde bulunuyorlarsa onlara bıraktılar. İşte öyle bir sırada idi ki, Emessa ve Harran'daki büyük kiliseler elimizden çıktı. Bununla beraber Romalıların zulümlerinden , kötülüklerinden

¹⁴ Ahmed b. Yahya b. Cabir b. Davud el-Belâzürî, **Fütûhu'l-büldân**, çev. Mustafa FAYDA, Ankara,Kültür Bakanlığı Yayınları,2002,s.173

¹⁵ Philip K. Hitti,**Siyâsî ve Kültürel İslâm Tarihi**, çev. Salih Tuğ,c.1,İstanbul,Boğaziçi Yayınları,1980,s.231

¹⁶ W. Barthold, **İslâm Medeniyeti Tarihi**, çev. M.Fuad Köprülü,Ankara, TTK. Basımevi,Ankara,s.14

ve bize karşı yapmış oldukları gaddarca muamelelerden kurtulmak az bir fayda değildi.”¹⁷

Müslümanlar, İslâm’a açtıkları Filistin’de Hristiyan hacıların ziyaret yerlerini hep açık tutmuşlar hatta hacılara mahsus otel ve hastaneleri muhafaza etmişlerdir.¹⁸

Müslüman fetihlerinden sadece Bizans’ın dinî baskılarından kurtulan Monofizit mezhebine mensup Hristiyanlar değil, Bizans Devleti tarafından sıkı bir takip ve baskıya maruz kalan Yahudiler de memnun idiler. İslâm’ın ilk devrine ait bir Yahudi vesikasında bir melek inzivaya çekilmiş bir Yahudi’ye şöyle sesleniyordu:”-Korkma ! Ben Yohay; Yaratıcı, O’na şükürler olsun , sırf seni (Bizans’ın) bu kötülüklerinden kurtarmak için İsmail Krallığını gönderdi.Allah, O’na şükürler olsun, onların yeniden yerleşebilecekleri bir toprak fethetmek için kendi iradesine göre bir peygamber gönderecek” Hristiyanlar ve Yahudiler Müslüman idaresinin fethedilen bölgelerde yerleşmesi için Onlara yardım etmişler hatta bu yardımlardan dolayı Filistin’deki Samaritenler bir süre vergiden muaf tutulmuşlardı.¹⁹

Emevîler zamanında birçok gayri müslim, sarayda önemli mevkiler işgal etmişlerdi. El-Ahtal isimindeki Arap asıllı bir Hristiyan, Muâviye döneminin saray şairlerinde birisi idi. Abdülmelik b. Mervân , kardeşi Abdülazîz için bir Hristiyan olan Athanasius’u öğretmen olarak tavzif etmişti. Abdulaziz’in Mısır valiliği döneminde yanında götürdüğü Athanasius Mısır’da önemli bir servet edinmişti.²⁰

Müslümanlar, Hristiyanların mevcut mabedlerini muhafaza etmekle kalmamış, aynı zamanda yeni kilise ve ibadethaneler inşa edilmesine de yardım etmişlerdir. Abdülmelik b. Mervân (685-705) zamanında kardeşi Abdulaziz’in öğretmeni olan Athanius, doğduğu Edessa (Urfa) şehrinde

¹⁷ T.W. Arnold, **İntişâr-ı İslâm Tarihi**, çev. Hasan Gündüzler, Ankara, Akçağ Yayınları, 1982, s.68

¹⁸ A.A.Vasiliev, **Bizans İmparatorluğu Tarihi**, çev. Arif Müfid Mansel, c.1, Ankara, 1943, s.274

¹⁹ Bernard Lewis, **Tarihte Araplar**, çev. Hakkı Dursun Yıldız, İstanbul, İ.Ü. Edebiyat Fak. Yayınları, 1979, s.67

²⁰ Arnold, **a.g.e.**, s.76

Meryem Ana'ya atfedilen bir kilise ve bir de vaftiz yeri inşa ettirmişti. 711 yılında Halîfe Velîd b. Abdülmelik (705-715) Ya'kûbî Hristiyanları için Antakya'da bir kilise yaptırılmasına izin vermişti. Yezîd b. Abdülmelik (720-724) zamanında bir Ya'kûbî patriği olan Mar Elias Antakya'da yaptırdığı kilisenin açılışını kilise dışında merasimle yapmasına izin verilmişti.²¹

B. HZ. MUHAMMED'İN (s.a.v.) İSTANBUL'UN FETHİNİ TEBŞİR EDEN HADİS-İ ŞERİFİ

“Kostantiniyye elbet fethedilecektir. O fethin komutanı ne güzel komutan ve askeri de ne güzel ordudur.”

Hiz. Muhammed'in (s.a.v.) gelecek hakkında bilgi vermesi bakımından O'nun mucizelerinden biri olarak kabul edilen ve İstanbul'un (Kostantiniyye) fethini müjdeleyen bu hadis , hadis alimleri, Süyûtî'nin Hüsnu'l-Muhâdara , Buhârî'nin Târîhu's-sagîr ve Târîhu'l-kebîr, Zehebî'nin Târîhu'l-İslâm, İbnü'l-Esîr'in Üsdü'll-gâbe, İbn Asâkir'in Târîh-u Dımaşk, Ebû Nuaym'ın Ma'rifetü's-sahâbe isimli eserlerinde yer almaktadır. Ancak Hadisin raviler zincirinde ismi geçen Ubeydullah b.Beşir b. Rebia el-Ganevî'nin kim olduğu hususunda hadis alimlerinin ihtilafa düşmeleri, hadisin, senedinin sıhhati bakımından “zayıf hadis” şeklinde tasnif edilmesine neden olmuştur²². Bununla beraber İslâmın ilk devirlerinde yazılan bu eserlerde yer alan İstanbul'un İslâm'a açılacağı müjdesi, dönemin en güçlü devletine karşı Müslümanların bahse konu hadisin işaret ettiği komutan ya da askerlerden biri olmak için sürekli gayret sarf etmelerini sağlamıştır.

²¹ Arnold, **a.g.e.**,s.80

²² Marius Canard , ”Tarih ve Efsaneye Göre Arapların İstanbul Seferleri” çev:İsmail Hami Danişmend, **İstanbul Enstitüsü Dergisi**, c.2,t.y. ,257

Çalışmamızın esasını oluşturan Emeviler zamanında İstanbul, m. 668,670 ve 716 yıllarında olmak üzere üç defa muhasara edilmiştir. Bu muhasaraların en çetini olan, büyük komutan Mesleme b. Abdülmelik kumandasındaki III. İstanbul Muhasarası'nın açlık, hastalık, soğuk ve ağır kış şartlarına rağmen azimle devam ettirilmesi, İslâm ordusunun müjdelenen askerden olma çabasını göstermesi bakımından çok ehemmiyetlidir. Bizans'ın başkenti ancak on İslâm muhasarası sonunda Türkler eliyle fethedilebilecektir.

C. YENİ TOPRAKLAR VE GANİMET ELDE ETME İSTEĞİ

Asli sebeplerden olmasa da, Müslüman askerlerin Bizans'a karşı yaptıkları gazâlarda yeni ve bereketli topraklara ve ganimete mâlik olma istekleri de tali bir sebep olarak karşımıza çıkmaktadır. Hz. Ebu Bekir Suriye seferi için Mekke, Taif, Yemen, Necd ve Hicaz'da yaşayan Müslümanları cihâda teşvik ettiği gibi, onları Rum ülkesinden alınacak ganimetlere de rağbet ettirmişti.²³

Toprakların ve ganimetin taksimi, fethedilen topraklarda yaşayan halkın savaşımadan teslim olması, savaşımadan şartlı teslim olması ya da savaşarak teslim olması durumlarına göre değişiklik arz etmekteydi. Suriye ve Mısır bölgesi genellikle şartlı teslim olduklarından arazi sahiplerinin mülkiyetlerine Müslümanlar tarafından dokunulmamış, onlardan sadece harac denilen toprak vergisi alınmıştı. Ancak Bizans Devletine ya da İmparator ailesine ait araziler İslâm hukukuna göre fey' olarak değerlendirilmiştir. Savaş yoluyla ele geçirilen taşınmaz ganimetleri tanımlayan fey', devlet malı olarak kabul edilmiştir. Ölü topraklar olarak tanımlanan bu arazilerin, Hz. Osman'ın

²³ Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân*, s.156

hilafeti döneminde, -mülkiyetleri devlette kalmak şartıyla- işletilerek gelirlerinden vergi alınması esasına göre (ikta) Müslümanlara ,özellikle de Ümeyye ailesine bırakıldığını görüyoruz.²⁴ Klasik İslâm tarihi kaynakları Müslümanların Anadolu'ya düzenledikleri seferler hakkında bilgi verirken onların fethettikleri yerlerden ziyade ne kadar ganimet ve esir elde ettiklerinden bahsetmektedir. Bu durum ganimet ve esir mübadelesinden gazilerin önemli gelirler elde ettikleri göstermektedir. Fetihlerde elde edilen esirler ve taşınır mallar yani ganimet ise, başlangıçta Kur'ân-ı Kerîm'in hükümlerine göre taksim edilmişti: "Şunu da bilin ki ganimet olarak aldığınız herhangi bir şeyin beşte biri Allah içindir. O da Peygambere, O'na yakınlığı olanlarla, yetimlere, yoksullara, ve yolda kalmışlardır; eğer siz Allah'a iman etmiş ve furkân günü (hak ile batılın ayrıldığı gün) iki ordunun çarpıştığı Bedir günü kulumuza indirdiklerimize iman etmişseniz bunu böyle bilin.Allah her şeye gücü yetendir."²⁵ Ganimetin geri kalan beşte dördlük kısmı savaşa katılan ve ganimet elde etmeye hak kazanan Müslüman askerler arasında paylaştırılıyordu. Halîfe Ömer b. Hattab zamanında bu gelirler mali bir teşkilat olan Dîvân'ül-Ceyş'te toplanmış ve Müslüman askerlere maaşları para veya mal cinsinden ödenmeye başlamıştır.²⁶

D. İRAN - BİZANS SAVAŞLARININ HER İKİ DEVLETİ ZAYIF DÜŞÜRMESİ

Bizans İmparatoru Herakleios (610-641) iktidara geldiğinde İmparatorluk, devletin merkezini doğudan ve batıdan kuşatan iki önemli tehditle karşı karşıya idi. Balkanlarda Avarlar ve Slavlar istedikleri gibi hareket edebiliyorlar, doğudaki Sâsânîler ise Bizans'ın Ön Asya'daki arazinde istilâ hareketine başlıyorlardı. 613 yılında Antakya'da Sâsânîlerle yaptığı savaşı

²⁴ Robert Mantran, **İslâmın Yayılış Tarihi**, çev. İsmet KAYAOĞLU, Ankara , A.Ü. İlahiyat Fak. Yayınları, 1981,s.93 ve114

²⁵ Kur'ân-ı Kerîm, Enfâl, ayet:41

²⁶ İrfan Aycan,İbrahim Sarıçam, **Emevîler**, Ankara, TDV.Yayınları, 1993,s.107

kaybeden Bizans, İran'ın süratli ilerleyişini engelleyemedi. Armenia arazisinden Bizans'ı çıkaran, Anadolu'da Tarsus'a kadar gelen Sasani ordusu, Suriye'ye yönelerek Dimaşk'ı ele geçirmiş ve Hristiyanların kutsal şehri Kudüs'ü üç hafta süren kuşatma sonunda zaptetmişti. Hz. İsa'nın gerilmiş olduğuna inanılan "kutsal haç" İranlılar tarafından Ktesiphon'a götürülmüş ve bu durum Bizans için çok büyük bir manevi yıkıma neden olmuştu.²⁷ 617 yılında Sâsânîler, Bizans İmparatorluğu'nun kalbi İstanbul'u iki defa kuşatmışlar, Bizans'ın hububât ambarı niteliğindeki Mısır, 619 yılında Sasaniler tarafından ele geçirilmişti.

Bizans'ın Ortodoks doktrinlerini baskı ile kabul ettirmeye çalıştığı Nastûrî ve Monofizit mezheplerine mensup Hristiyan halkın istilâcılara verdiği destek, İranlıların Suriye ve Filistin'de kolayca ilerlemelerine yardımcı olmuştu²⁸.

İmparator Herakleios, İran'ın saldırılarından en az etkilenen Anadolu'da askeri mahiyette yeni bir idari taksimata gitti. Thema sistemi, Anadolu'yu dört askeri ve idari kısma ayırıyor ve babadan oğla miras bırakılabilecek askerlik vazifesi karşılığında arazi verilmesi esasına dayanıyordu. Bizans ordusunun seçme birliklerinden oluşturulan bu themalardan üçü karada Anatolikon, Opsikion, Armeniakon Theması adıyla, Akdeniz'de ise Karabisian Theması adıyla teessüs etmişti.²⁹

Anadolu'da kurduğu thema yapılanmasıyla devlet bütçesini ücretli askerlik masraflarından kurtaran Herakleios, Hristiyan olmayanlara karşı başlatacağı kutsal savaş için kilisenin zengin hazinesinden de faydalanmayı bildi.

Herakleios, büyük meblağlar ödemek karşılığında 619 yılında Avar kağanı ile anlaşma yaptı. Böylece Bizans'ın Balkanlardaki askeri gücünü Anadolu'ya kaydırma fırsatını elde etti. Herakleios, 622 ile 626 yıllarında

²⁷ Georg Ostrogorsky, **Bizans Devleti Tarihi**, çev. Fikret Işıltan, Ankara, TTK. Yayınları, 1999, s.88

²⁸ Vasiliev, **a.g.e.**, s. 249

²⁹ Ostrogorsky, **a.g.e.**, s.91

İranlılara karşı başarılı seferler düzenledi. İranlılarla ittifak tesis eden Avar Hanının 626 yılında Bizans'la yaptığı anlaşmayı bozarak İstanbul'u muhasara etmesinin ardından Sâsânî kuvvetleri de Khalhedon (Kadıköy) a kadar gelerek Avar kuşatmasını destekledi. Ancak Avar kuvvetlerinin bu taarruzu püskürtülünce İran ordusu da Khalhedon'dan ayrılmak zorunda kaldı. 627 yılında Herakleios Ninova harabeleri civarında (Musul) İran Ordusunu yendi. İran'ın merkez vilayetine kadar ulaşan İmparator, yaptığı anlaşma ile Suriye, Mısır ve Filistin topraklarını yeniden Bizans arazisine dahil etti. Ktesiphon'da tutulan "kutsal haç" ile İstanbul'a dönen Herakleios kısa bir süre sonra karısı Martin ile Kudüs'e gitti. 21 Mart 630 da Kudüs'e giren İmparator "Kutsal Haç"ı eski yerine iade etti.³⁰ Yaklaşık yarım asır süren Bizans – Sâsânî savaşları her iki devleti askeri ve mali yönden zayıf düşürmüş, Arabistan'dan gelecek Müslüman akınlarına karşı Suriye ,Filistin ve Mısır arazisini fethedilmeye müsait hale getirmişti.³¹

E. BİZANS'IN ANADOLU'DA MEŞGUL EDİLEREK DİĞER BÖLGELERDEKİ İSLÂM FÜTÛHÂTININ ÖNÜNÜN AÇILMASI

638 yılında Halife Hz. Ömer'in Kudüs'e girişiyle Suriye ve Ürdün'deki İslâm fetihleri tamamlanmış, Amr b. Âs'ın 641'de Mısır'ı ve akabinde İskenderiye'yi İslâm'a açmasıyla da Kuzey Afrika fetihlerinin önü açılmış oluyordu. Bu dönemde Anadolu'da cereyan eden İslâm akınları, Bizans'ı önemli ölçüde meşgul ederken özellikle İstanbul muhasaraları sırasında Müslümanlar, Kuzey Afrika fetihlerinde Bizans engeline takılmadan süratle ilerleme fırsatı bulabilmişlerdi.

Hz. Osman zamanında, Mısır Valisi olan İbn Ebû's-Serh Trablus'u 647 yılında fethetti. Muaviye'nin Mısır Valisi İbn Hudeyc 667 yılında düzenlediği seferle Sicilya'ya ulaştı. Mısır Fâtihî Amr Âs'ın yeğeni Ukbe b. Nâfi' Berberilerle ittifak kurarak 670 yılında Kuzey Afrika'daki Hristiyan

³⁰Vasiliev, a.g.e ,s.252

³¹Lewis, a.g.e ,s.56

hakimiyetini kırdı. Kayravan'da³² bir ordugâh tesis eden Ukbe, Muâviye tarafından geri çağırılmış ancak O'nun halefi Yezîd zamanında görevine iade edilmiştir. Ukbe 683 yılında Tahuda'da şehid edilinceye kadar Kuzey Afrika fetihlerine devam etmiştir. 695 yılında Hasan b. Numan el-Gassânî Kartaca'yı fethetmiştir. Velîd b. Abdülmelik zamanında Musa b. Nusayr Kuzey Afrika valiliğine getirilmişti. Berberi kabilelerinin merkezi olan Tanca, Musa b. Nusayr tarafından fethedilmiş ve buranın valiliğine Târik b. Ziyâd tayin edilmişti. Tarif b. Mâlik'in küçük bir İslâm kuvvetiyle İspanya'ya 709 yılında yapmış olduğu keşif seferinde ganimetle dönmesi Musa b. Nusayr'ı cesaretlendirmiş ve Tanca valisi Târik b. Ziyâd'ı İspanya'yı fethetmekle görevlendirmişti. 711 yılında Târik b. Ziyâd İspanya'nın büyük bir kısmını fethetmiş, 712 yılında ise Musa b. Nusayr Gotların önemli şehri Portekiz'deki Merida şehrine kadar ilerlemişti.³³

F.BİZANS'IN DOĞU TOPRAKLARINDA YAŞAYAN HİRİSTİYAN TOPLULUKLARINA UYGULADIĞI BASKILAR

Bizans İmparatorluğunun dînî münakaşalar yüzünden zayıflamış olması Müslümanların Suriye ve Anadolu'daki fetihlerini kolaylaştırmıştır. Büyük kısmı Monofizit ve Ya'kûbî olan Suriyeliler, Ortodoks olan Greklerden itikâdî yönden ayrılıyorlardı. Bizans, Sâsânîler'e karşı zafer kazandıktan sonra savaşlar sırasında İranlılara yardım etmekle suçladıkları Monofizit mezhebi mensuplarına karşı uyguladığı baskı ve şiddeti artırdı. Bu durum Monofizitlerin bölgelerinde cereyan eden İslâm fetihlerine destek olmalarını sağladı.³⁴

Herakleios ; Monofizit mezhebine mensup Hristiyanların 628 yılında yeniden Bizans'ın tebası haline gelmesi üzerine, Bizans başkentine hakim

³² C. Brockelmann, **İslâm Milletleri ve Devletleri Tarihi**, çev. Neşet Çağatay, Ankara, A.Ü. İlahiyat Fak. Yayınları , 1954,s.77

³³ Aycan, Sarıçam, **a.g.e.**, s.67

³⁴ Mantran, **a.g.e** , s.90

olan Grek Ortodoks itikadı ile Monofizit doğu mezhepleri itikadları arasında asırlardır devam eden İsa'nın "Tanrı" ve "İnsan" taraflarının kendisinde ne şekilde tecelli ettiği yönündeki ayrılıkların devleti parçalama noktasına getirmiş olduğunu tecrübe ile görerek bu hususta tedbir alma cihetine gitmiştir. İsa'nın "Tanrı" ve "İnsan" yönlerinin tek bir tabiatla birleştiğine itikad eden doğu Monofizitlerine karşı , İstanbul'daki Ortodokslar İsa'da iki tabiat doktrinini savunmuşlar ve Monofizitleri rafizi ve harici olarak nitelemişlerdi. Bizans İmparatorları yanındaki nüfuzlarını kullanan Ortodoks Patrikleri, onlara daima Monofizitlere karşı baskı ve şiddet uygulamayı telkin etmişler ve çoğu zaman da bu konuda muvaffak olabilmişlerdi. Bizans Devletine küsen Monofizitleri barıştırmak için İstanbul'daki Ortodoks Patriği Sergios ile çalışarak yeni bir itikadnâme hazırlayan İmparator, İsa'da tek İrade ama iki tabiat olduğunu savunan Monoenerji doktrinini ortaya koydu.³⁵ Ancak bu doktrin ne Kudüs'teki Ortodoks Keşiş Sophranios ne de Monofizit Patrikleri tarafından kabul görmedi. Monoenerji doktrinini İmparatorluğun doğu ile batı kısmını barıştıramadı. Bunun üzerine monoenerji tezinde ifade edilen İsa'da bulunan iki tabiat tek irade formülünde tek irade hususunu daha ön plana çıkaran Sergios, İmparatorun onayını alarak monothelizm adında yeni bir mezhep ortaya koydu. 638 de Eksthesis İtikadnamesi olarak ilan edilen bu formül, bu sefer Ortodokslar ve Monofizitlerden başka Katolik Papalık tarafından da şiddetle eleştirilerek reddedildi. İmparator bu sorunu halletmek için yeni bir itikadname hazırlama ihtiyacı hissetmedi. Çünkü 638 yılında Hz. Ömer'in Kudüs'e girişiyle Suriye ve Filistin Müslümanların idaresine geçiyordu. Böylece artık İmparatorluğun Doğu Hıristiyanları diye bir problemi kalmıyordu. ³⁶

³⁵ Ostrogorsky, **a.g.e**, s.101

³⁶ Mehmet Çelik, **Bizans İmparatorluğu'nda Din-Devlet ilişkileri**, İzmir , Akademi yayınları,1999,s.68

G. SURIYE VE FİLİSTİN'DEKİ BİZANS ORDULARI'NIN DURUMU

İslâm fetihleri sırasında Suriye ve Filistin'de beş ayrı bölgede bulunan Bizans ordularının , burada gerçekleşen İslam fetihlerine karşı birlikte mücadele edecek koordinasyonu sağlamaya muktedir generaller tarafından idare edilmemiş olması bölgenin İslâm'a açılmasını kolaylaştıran sebeplerden birini teşkil etmektedir.³⁷

H. FETHEDİLECEK COĞRAFYANIN MÜSLÜMANLAR TARAFINDAN BİLİNİYOR OLMASI

İslâmiyetin ortaya çıkmasından önce Suriye, Irak ve Anadolu'da Bizans- Sasani hudut bölgesinde adeta iki ülke arasında tampon vazifesi gören iki Arap Devleti bulunmaktaydı. Bu devletlerden başşehri Hîre olan Irak'taki Lahmîler Devleti Sâsânîlere , başşehri Câbiyye olan Gassânîler Devleti ise Bizans'a tabi idi. Bu Arap kökenli devletler sayesinde İslâmiyet'ten önce bölgeye gelip yerleşen Arap kabileleri yerleştikleri yerlere kendi kabile adlarını vermişlerdi. Bölge, İslâm fetihlerinden sonra da Arap nüfusunu celp etmeye devam etti. Bunlar : Diyâr-ı Mudâr (Merkezi; Harran olup Urfa Rakka ve Seruc'u ihtiva eder.), Diyâr-ı Rabia (Merkezi; Nusaybin olup Sincar, Re's el-Ayn , Beled, Dâra, Habur , Cizre, Azremtedir.), Diyâr-ı Bekr (Merkezi; Meyyâfârikin olup Âmid, Mardin ve Erzen'dir.) bölgeleri idi. Buradan anlaşılabilir gibi, Suriye ve Anadolu Müslüman fatihleri için hiç de yabancı olmadıkları topraklardı. Hicaz bölgesi ile Suriye arasında eskiden beri var olan ticari ilişkiler İslâmi dönemde de devam etmiş, Müslümanlar bölgeyi bu sayede daha yakından tanıma fırsatı bulmuşlardı.³⁸

II. EMEVÎLER DÖNEMİNDEN ÖNCE ANADOLU'DA YAPILAN İSLÂM FETİHLERİ

³⁷ Vasiliev, **a.g.e.**, s.267

³⁸ Ramazan Şeşen, **Harran Tarihi**, Ankara, TDV Yayınları, 1996, s.9

Müslümanların Bizans ile ilk resmi münasebetleri Hudeybiye Anlaşmasını (628) müteakip Hz. Muhammed'in (s.a.v.) ashâbından Dihye b. Halîfe Ferve el-Kelbî ile gönderdiği İslâm'a da'vet mektubuyla başlamıştır. Mektupta İmparator Herakleios'a, iman etmesi halinde milletin de imanına vesile olacağından iki kat ecir ve sevap kazanacağı beyan ediliyordu. Kullanılan ifadeler teblîğ vazifesinin ruhuna uygun, müsamahakâr ve hikmetli sözlerden oluşuyor, herhangi bir tehdit içermiyordu. Bununla beraber Müslümanlar, bu dönemde cereyan eden Bizans ve Sasani mücadelesini yakından takip ediyorlardı. Bu savaşlar Müminlerle müşrikler arasında bir moral savaşına dönüşmüştü. Putperest müşrikler itikad bakımından kendilerine yakın olduklarını hissettikleri Sâsânîlerin Suriye, Mısır ve Anadolu'yu istilâ etmelerini memnuniyetle karşılıyor, tek Allah inancına sahip olmaları sebebiyle mağlup olan Bizans'ı Müslümanlarla özdeşleştiriyorlardı. Dolayısıyla kitap ehlinin kaybettiğini düşünüyorlardı. Kur'ân-ı Kerîm'in yakın bir gelecekte Rumların (Bizans) yeniden galip geleceklerini haber vermesi üzerine Hz. Ebû Bekir, Bizans'ın yeniden Sasanilere galebe çalacağına dair müşriklerle iddiaya giriyor ve haberi verilen galibiyet 628 yılında tahakkuk ediyordu.

"Rumlar yenildi, yakın bir yerde . Ama Onlar bu yenilgilerinin arkasından muhakkak galip gelecekler, birkaç sene içinde eninde sonunda emir Allah'ındır ve o gün müminler Allah'ın yardımıyla ferahlayacaklar. O kimi dilerse yardım eder, Azîz ve Rahîm olan O'dur. Allah'ın va'di budur. Allah sözünden caymaz fakat insanların çoğu bilmezler."³⁹

Suriye'de bulunan ve Bizans Devletine tâbi' Gassânîlerin, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) elçi Haris b. Umeyr ile göndermiş olduğu İslâm'a da'vet mektubuna hakaretle karşılık vermeleri ve elçiyi öldürmeleri üzerine Bizans'la ilk savaş başlamış oluyordu.

³⁹ Kur'ân-ı Kerîm, Rum, ayet 2-6

Hiz. Peygamber (s.a.v.) üç bin kişilik İslâm ordusuna Zeyd b. Hârîse'yi komutan olarak tayin etmiş, O'na bir şey olursa Ca'fer b. Ebû Tâlib'in komutan olacağını, O'na da bir şey olması durumunda orduya Abdullah b. Revâha'nın komuta edeceğini belirtmişti.⁴⁰

Kuzeye doğru harekete geçen İslâm ordusu 629 yılında, Suriye'nin **Mûte** Kasabasında, Gassânîler ve onlara yardıma gelen müşrik Araplardan teşekkül etmiş yüz bin kişilik Bizans ordusuyla karşı karşıya geldi. İki ordu arasındaki sayı farkı nedeniyle Müslüman ordusu yenilmiş, Hiz. Muhammed'in (s.a.v.) görevlendirdiği üç komutan ardı ardına şehit edilmişlerdi. Komutaya getirilen Hâlid b. Velîd Müslüman askerleri daha fazla zayiât vermemeleri için geri çekmişti.⁴¹

İran'ı 628 yılında mağlub eden Herakleios, Sâsânîlerin Filistin'i istila ettikleri sırada yanlarında götürdükleri Kudüsteki "kutsal haçı" yerine iade etmek için maiyetinde bulunan kalabalık bir ordu ile Filistin'de bulunuyordu. Arap Lahmî ve Gassânî askerlerinin de içinde yer aldığı bu ordunun Arap Yarımadasına hareket ettiğini haber alan Hiz. Peygamber (s.a.v.) güçlü bir İslâm ordusu ile Bizans'ı karşılamak istiyordu. Ancak daha önce Mûte'de Müslümanların Bizans'a mağlup olması, mevsimin yaz ve aşırı sıcak olması Müslümanları Bizans karşısında tedirgin etmişti. Münafıklar ise yaptıkları gizli korku propagandası ile durumu Müslümanlar aleyhine daha da zor hale sokmuşlardı. Tüm sıkıntılara rağmen oluşturulan İslâm ordusuna bu yüzden "Ceyşü'l Usra" Zorluk Ordusu adı verilmişti. Tebuk Seferi müminlerle münafıkların , cesurlarla korkakların birbirinden ayrıldığı bir gazve haline gelmişti.⁴²

Otuz bin askerden müteşekkil Müslüman ordusu (630) **Tebük**'e gelerek Bizans kuvvetlerini beklemeye başladı . Ancak Müslümanlarla Bizans kuvvetleri karşı karşıya gelmediler. Hiz. Muhammed (s.a.v.) bu süre içinde

⁴⁰ İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-nihâye**, III, s.260

⁴¹ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târih**, çev. M. Beşir Eryaysoy, c.2, İstanbul, Bahar Yayınları, t.y. , s.221

⁴² İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târih**, II, s.256

Tebük civarında bulunan Eyle, Cerbeh ve Erzrah halklarıyla cizye ödemeleri karşılığında, bu halkları Müslümanların himayesine alan anlaşmalar yapmıştır.⁴³

Hiz. Ebû Bekir, 634 yılında Hâlid b. Velîd'i Irak, Amr b. Âs'ı Filistin, Yezîd b. Ebû Süfyân'ı Şam, Şürahbîl b. Hasene'yi de Ürdün fethiyle görevlendirdi.⁴⁴ İmparator Herakleios Humus'a gelerek savaş hazırlığına başladı. Bizans'a karşı birlikte mücadele etme kararı alan komutanlar bir hendek görünümünde olan **Yermük** Vadisinde düşmanı karşıladılar. İslâm ordusunun başına Irak Fethini tamamlayarak takviye kuvvetle Yermük'e gelen Hâlid b. Velîd getirildi. Ordunun sağ kanadında Amr b. Âs ve Şürahbîl b. Hasene, sol kanadında Yezîd b. Ebû Süfyân, merkezde ise Hâlid ile beraber Ebû Ubeyde b. Cerrâh bulunuyordu. Yermük vadisinin giriş ve çıkışı Müslümanlar tarafından tutulmuştu. Sayıca az olan Müslüman askerlerin ani hücumu, hantal ve koordinasyondan uzak Bizans kuvvetlerini hezimete uğrattı. Müslümanlar Bizans'a karşı tarihi bir galibiyet elde etmiş oldular. Humus'tan Antakya'ya geçen Herakleios Suriye'den ümidini kesmişti. "-Ey Suriye ! Sana selam olsun ! Burası düşman için ne güzel bir ülkedir"⁴⁵

Yermük Savaşı devam ettiği sırada Hiz. Ebû Bekir vefat etmiş, yeni halife Hiz. Ömer, Hâlid b. Velîd'in yerine Suriye'deki orduların başına Ebû Ubeyde'nin getirilmesini emretmişti. Yermük zaferinden sonra ordu Ürdün üzerine yürüdü. **Fihl** denilen yerde Bizans'ın ihtiyat kuvvetleriyle Hâlid b. Velîd komutasındaki Müslüman askerleri karşı karşıya geldiler. 635 yılı Zî'l-Ka'de ayında Bizans kuvvetleri Müslümanlara yenilerek Şam'a çekilmek zorunda kaldı.⁴⁶

Hâlid b. Velîd komutasındaki ordu, Fihl'de yenilerek Şam'a çekilen Bizans ordusunu takip ederek Şam'ı kuşattı. Kuşatma başladıktan sonra Ebû

⁴³ İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-nihâye**, IV, s.18

⁴⁴ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, II, s.372

⁴⁵ Belâzürî, **Fütûhu'l-büldân**, s.195

⁴⁶ Muhammed Hudarî, "Hulafâ-i Raşidin ve EmevîlerDönemi", **Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi**, c.2, İstanbul, Çağ Yayınları, 1992, s.90

Ubeyde'nin başında bulunduğu büyük İslâm ordusu da **Şam**'a geldi. Amr b. Âs ve Yezîd. b. Ebî Süfyân'ın başında bulunduğu diğer iki ordunun da şehri başka bir taraftan muhasara etmesine rağmen, Şam'ın sağlam surlarla çevrili olması ve surların etrafında su hendeklerinin bulunması nedeniyle şehir yetmiş gün boyunca kuşatmaya dayanabildi. Bir harp dehası olan Hâlid, geceleyin uyguladığı burçlara sızma planıyla şehre girebildi. Müslümanların surları aştıklarını gören halk barış talep etti. Böylece Şam 635 yılında Müslüman hakimiyeti altına girdi.⁴⁷

Şam'ın fethinden sonra Ebu Ubeyde Komutasındaki Ordu, **Mercürrûm**'da toplanan ve Bizans generali Teodoros'un başında bulunduğu Bizans Ordusu üzerine yürüdü. Müslümanlar buraya vardıklarında Teodoros'un geride az bir kuvvet bırakarak Şam'a yöneldiğini öğrendiler. Ebû Ubeyde, Hâlid b. Velîd ve Yezîd b. Ebû Süfyân'ı Teodoros'u takip etmekle görevlendirdi. Bizans ordusuyla ilk Yezîd b. Ebû Süfyân karşılaştı. Kısa süre sonra Hâlid'in de gelmesiyle Bizans askerleri iki koldan sıkıştırılarak imha edildi⁴⁸. Ebû Ubeyde ise bu arada Mercürrûm'da kalan Bizans kuvvetini (635)mağlup etmişti.⁴⁹

Müslümanlar Mercürrûm'da elde ettikleri zaferden sonra **Humus**'a yöneldiler. Şehir kış boyunca İslâm muhasarası altında kaldı. Bizanslılar Müslümanların kış şartlarına dayanamayıp kuşatmayı kaldıracaklarını düşünüyorlardı. Ancak bu gerçekleşmeyince Bizanslılar şehri barış yoluyla teslim etmek zorunda kaldılar.⁵⁰

Ebû Ubeyde sonra Hâlid b. Velîd'i Humus'tan Kinnesrîn'e gönderdi. Halid , yol üzerinde Minas komutasındaki Bizans ordusunu El-Hâdır denilen yerde mağlub etti. Kalelerine sığınan **Kinnesrîn** halkının barış talep etmesi üzerine şehir savaşmadan Müslüman hakimiyetine girdi.(635)⁵¹

⁴⁷ Belâzürî, **Fütûhu'l-büldân** s.176

⁴⁸ İbnü'l-Adim, **Târîhu'l- Haleb**, c.1, Şam, t.y., s.26

⁴⁹ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târih** II, s.449

⁵⁰ İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-nihâye** , VII, s.90

⁵¹ Belâzürî, **Fütûhu'l-büldân** , s.206

Kınnesrîn İslâm'a açıldığı sırada Filistin topraklarında bulunan **Kayseriyye** Muâviye b. Ebû Süfyân'ın , **Ecnadeyn** ise Amr b. Âs'ın eliyle fethedildi. Amr'ın önünde Kudüs'ü fethetmek için bir engel kalmamıştı 638 yılında uzun bir kuşatmadan sonra kan dökülmeden **Kudüs** İslâm'a açılmış oldu.

İKİNCİ BÖLÜM

EMEVÎ-BİZANS HUDUT BÖLGESİ, SUGÛR VE SEFER GÜZERGAHLARI

I. SUGÛR BÖLGESİ VE ŞEHİRLERİ

Arapçada yarık, gedik, sınır manasına gelen sagr kelimesinin çoğulu olan sugûr; İslâm ülkesi ile gayrı Müslim ülkeleri birbirinden ayıran sınır bölgelerine ve geçiş noktalarına verilen isimdir. Bu isim İslâm tarihinde daha çok Anadolu'nun güneyindeki Bizans – Arap sınır bölgesini ifade etmek maksadıyla kullanılmıştır. Bununla beraber sugûr, aynı zamanda Endülüste İslâm ülkesi ile Kuzeydeki Hristiyan devletler arasındaki sınırı ya da Mısır, Kafkaslar ve Orta Asya'da yer alan çeşitli kavimlere karşı istihkam edilmiş sınır bölgelerini ifade etmekteydi. Hz. Ömer ve Hz. Osman'ın hilafeti döneminde Suriye'nin fethi tamamlanmış ve Toros dağ silsilesi Bizans ile Müslümanlar arasında doğal sınır haline gelmişti. Müslümanlar bu bölgeye dış hudutlar anlamına gelen ed-Davâhi, Bizanslılar da Ta stomia adını vermişlerdi.⁵²

Bizans İmparatoru Heraklios Suriye'yi terk etmek zorunda kalınca İslâm ülkesi ile Bizans arasındaki hudut bölgesinde bulunan şehirleri tahrip, burada yaşayan insanları da Anadolu'nun iç kısımlarına tehcir etmişti. Böylece Müslüman akıncıların insandan hâli sınırı geçerek Bizans'la savaşmalarının mümkün olamayacağını düşünüyordu.⁵³ Bu dönemde Bizans'ın sınır muhafızlığını Arap kaynaklarında Cerâcime olarak zikredilen ve Amanos dağlarında yaşayan Hristiyan Marunîler yapmaktaydı.⁵⁴

Emevîler zamanında Anadolu'ya gazve düzenleyen yaz ve kış orduları komutanları Rum ülkesine girdiklerinde ordunun arkasında kalan bölgelere

⁵² Casim Avcı, "Sugûr", TDV. İslâm Ansiklopedisi, c.37, İstanbul, TDV. Yayınları, 2001, s.473

⁵³ Belâzürî, Fütûhu'l-büldân ,s.234

⁵⁴ Ernst Honigmann, Bizans Devlet'nin Doğu Sınırı, çev. Fikret Işıltan, İstanbul, İ.Ü. Edebiyat Fak. Yayınları, 1970, s.38

Bizans'ın ani saldırılar düzenlemesini engellemek için , özellikle Toros dağ silsilesi geçitleri gibi stratejik noktaların bulunduğu Adana, Tarsus ,Misis, Maraş ve Malatya gibi şehirleri tahkim etmeye ve bu şehirlere asker yerleştirmeye başladılar. Muâviye b. Ebû Süfyân Suriye Valisi iken 645 yılında Antakya ve Tarsus arasındaki sahaya Cezîre ve Kinnesrîn'den çok sayıda insan yerleştirmişti.⁵⁵ 646 yılında Anadolu'da Amorion seferine çıkan Muaviye Antakya ve Tarsus arasındaki boş kalelere Şam ve Cezîre askerlerini yerleştirmiş ve böylece geri dönüş yolunu emniyet altına almak istemişti. Muâviye'nin Amorion seferinden dönüşünden sonra da buradaki asker, sınır bölgelerini korumaya devam etti.⁵⁶ Yine Muâviye 662 yılında Ba'lebek, Humus, Kûfe,ve Basra halkından bazı zümreleri Antakya'ya iskan etti.⁵⁷

Emevîler zamanında Suriye toprakları Cünd-ü'l-Ürdün, Cündü'd-Dımaşk, Cündü'l-Kinnesrîn, Cündü'l-Humus olmak üzere dört askeri bölgeye ayrılmıştı. Sugûr bölgesi başlangıçta Kinnesrîn Cünd'üne bağlı idi.⁵⁸

Tarsus'tan başlayarak Adana, Massisa(Misis-Ceyhan), Maraş ve Malatya hattını takip eden Sugûr bölgesi, Sugûrü's-Şâmiyye ve Sugûrü'l-Cezîriyye olarak ikiye ayrılıyordu. Maraş, Şam Sugûru'nun , Malatya ise Cezîre Sugûru'nun merkezi idi. Abbâsi Halîfesi Hârûnü'r-Reşîd 786 yılında Cündü'l- Kinnesrîn'i, Antakya, Halep, Menbic'i içine alacak şekilde bağımsız bir bölge haline getirdi. Bu yeni İdari ve Askeri sahaya Avâsım ya da Cund'ul-Avâsım adı verildi.⁵⁹

Sugûrü's-Şâmiyye; Maraş, Antakya, İskenderun, Adana, Misis(Ceyhan),Tarsus şehirlerini ihtiva ediyordu. Sugûrü'l-Ceziriyye ise Malatya, Hades, Diyâr-ı Mudâr (Harran, Urfa, Rakka ve Seruc), Diyâr-ı Rabia

⁵⁵ Yakut el-Hamevî,**Mu'cemü'l-büldân**, c.2, Beyrut, Turas'ul Arab Yayınları,t.y, s.70

⁵⁶ İbnü'l-Esîr,**el-Kâmil fi't-târîh**, III, s. 90

⁵⁷ Belâzürî, **Fütûhu'l-büldân**, s.211

⁵⁸ İbn Havkal, **Kitab-ü Sûretü'l-arz**, Leyden, Beril yayınları, 1938,s.168

⁵⁹ Hakkı Dursun Yıldız,"Avâsım", **TDV. İslâm Ansiklopedisi**, c.4, İstanbul, TDV. Yayınları, 1991,s112

(Nusaybin , Sincar, Re's el-Ayn , Beled, Dâra, Habur , Cizre, Azremte) ve Diyâr-ı Bekr'i (Meyyâfârikin Amid, Mardin ve Erzen) içine alıyordu.⁶⁰

Maraş, Ahır dağının eteklerinden başlayarak güneye doğru uzanan ve tarihte Amk olarak anılan stratejik ehemmiyeti yüksek bir şehirdir. Coğrafi durumu itibariyle yolların kesiştiği noktadadır. Şehir, Antakya yolu, Hades - (Adatha, İnekli Köyü civarı) Zibatra (Viranşehir)– Malatya yolu, Besni-Sumeysat yolu, Antep- Halep yolu, batıdan Adana'ya giden Kars Zu'l –Kadriye (Kadirli)-Ayn Zebra (Anavarza)-Misis yolu, kuzeybatı anti Toros dağları takip edilerek gidilen Göksun-Kayseri yolu, ve Kuzeydeki Elbistan yollarının düğüm noktasında yer almaktadır⁶¹ Maraş, Hâlid b. Velîd tarafından 636 da fethedilmiş ve kalesi yıktırılmıştı. Anadolu'ya geçiş noktasında olması nedeniyle Muâviye b. Ebû Süfyân zamanından itibaren Bizans topraklarına yapılan seferlerde askeri bir üs olarak kullanılmıştı. Muâviye yıkılan kaleyi tekrar inşa ettirmiş ve buraya asker yerleştirmişti. ⁶² Şehir, Emevîler zamanında Anadolu'ya gerçekleştirilen sonraki İslâm akınlarında önemini daima korumuştur.

Ortaçağda, Akdeniz havzasının en büyük şehirlerinden olan **Antakya** Habibü'n-Neccâr dağının eteklerinde deniz seviyesinin 440 metre üzerinde kurulu bir şehirdir. İslâm öncesi dönemde adı Antiochia olarak geçen şehir ismi İslâmi dönemde Antâkiyye olarak anılmaya başlamış ve bu isim günümüze kadar kullanılagelmıştır.⁶³ Antakya'nın Hz. Ömer ve Hz. Osman nezdinde büyük ehemmiyeti vardı. Ebû Ubeyde tarafından şehir fethedilince (636) Halife Ömer O'na; iyi niyetli ve tedbirli Müslümanlardan bazılarını Antakya'ya yerleştirmesini, onları savaşa hazırlıklı halde bulundurmasını, aylıklarını kısmamasını emretti. Muâviye'nin Suriye valisi olarak atanmasından sonra Hz. Ömer aynı emirleri mektupla O'na da bildirdi. Hz.

⁶⁰ İbn Hurdâzbih , **el-Mesâlik ve'l-memâlik**, çev. Murat AĞARI, İstanbul, 2008, s.84,85

⁶¹ Besim Darkot, "Maraş", **MEB. İslâm Ansiklopedisi**, c.7, İstanbul, 1974, s.310

⁶² Ernst Honigmann, "Maraş Tarihi ", **MEB. İslâm Ansiklopedisi**, c.7, İstanbul, 1974, s.312

⁶³ Halil Sahillioğlu, "Antakya" **TDV. İslâm Ansiklopedisi**, c.3, İstanbul, 1991, s.228

Osman ise Muâviye'ye , şehirde bulundurulacak Müslüman askerlere ikta yoluyla toprak verilmesini emretmişti. ⁶⁴

Antakya Dimaşk'tan sonra Şam'ın en iyi şehirlerindendi. Kentin üstündeki dağlık arazide halk çiftçilikle uğraşıyordu. Kentin etrafındaki geniş ve sağlam surlar bir suvari tarafından ancak bir günde dolaşılabilir kadar uzundu. ⁶⁵ Antakya Emevîler zamanında Anadolu'ya yapılan seferlerde bir askeri üs ve meydana gelebilecek saldırıları durdurma noktası haline geldi. Suriye'den Kilikya'ya geçiş güzergâhı üzerinde Şam Sugûru'nun önemli şehirlerinden olan Antakya Yezîd b. Muâviye tarafından Cünd (ordugâh) haline getirilmişti. ⁶⁶

Amanos dağlarının Akdeniz'e bakan kıyısında kurulan **İskenderun** , tarihî Halep-Antakya-Adana yolu üzerinde bulunan Bağrâs (Belen) geçidi çıkışında yer alması ve körfezinin gemiler için bir sığınak vazifesi görmesi nedeniyle eski çağlardan günümüze kadar önemini muhafaza etmiştir. İskenderun Ebû Ubeyde tarafından 636 yılında fethedilmiştir. Anadolu'ya yapılan İslâm akınlarının geçiş güzergâhında yer alan şehrin limanı Emevîler zamanında kullanılmamış, bunun yerine Saman Dağı eteklerinde bulunan Suveydiye Limanı tercih edilmiştir. ⁶⁷

Seyhan Nehrinin Toroslardan Çukurova'ya indiği yerde denizden 23 metre yükseklikte kurulan Adana, Anadolu'nun güney kapısı Gülek Boğazı'na yakın, bereketli toprakları olan bir şehirdir. ⁶⁸İslâmi kaynaklarda adı Erdene,Ezene,Azana,Batana şekillerinde geçen şehir, bugünkü adıyla Osmanlı döneminden itibaren anılmaya başlamıştır.Hz Ömer zamanından

⁶⁴ Belâzürî, **Fütûhu'l-Büldân** ,s.211

⁶⁵ İbn Havkal,**Sûretü'l-Arz**, s.180

⁶⁶ Belâzürî, **Fütûhu'l-büldân** ,s.188

⁶⁷ Metin Tuncel “İskenderun”,**TDV. İslâm Ansiklopedisi**, c.23, İstanbul, 2000, s.580

⁶⁸ Sargon Erdem “Adana”, **TDV. İslâm Ansiklopedisi**, c.1,İstanbul, 1988,s.348

itibaren İslâm akınlarıyla tanışan şehir Abdülmelik b. Mervân zamanında (686) fethedilmiştir.⁶⁹

Misis, Adana Ovasında Ceyhan nehrinin batı kısmında yer alır. Ovanın kuzeyinde bulunan **Sis** ile birlikte Meysere b. Mesrûk tarafından 637 yılında İslâm'a açılmıştır. Emevîler zamanında bu bölge İslâm ordularının ikmal merkezi vazifesi görmüştür.

Tarsus, Adana Ovası'nın güney batısında Toros Dağları eteklerinde yer alır. İç Anadolu ile Çukurova arasında bulunan ve sevkiyat noktası niteliğindeki Gülek boğazına üç km. mesafede bulunması nedeniyle Tarsus tarih boyunca stratejik önemini hep korumuştur. Meysere b. Mesruk tarafından 637 yılında fethedilmiştir⁷⁰. Altı adet kapısı olan şehrin etrafında bulunan iki hisarın etrafı suyla çevrili idi.⁷¹

El-Cezîre'nin tamamı Hz. Ömer'in görevlendirdiği İyâz b. Ganm tarafından 637 yılında fethedilmiştir. İyâz b. Ganm önce **Rakka**'yı kuşattı. Şehri halkın canı ve malı üzerine eman vermek suretiyle savaşmadan fethetti. Rakka'nın anlaşmayla teslim olması üzerine **Ruha da** (Urfa) aynı anlaşma şartları dahilinde İslâm'a açıldı. Ruha'nın ardından sırasıyla **Harran, Sumeysat, Karkisya, Nusaybin ve Sincar** anlaşmayla teslim oldular.⁷²

Sugûrû'l-Cezîriyye'nin merkezi olan **Malatya da** İyâz b. Ganm'in cezire seferi sırasında cizye ödeme şartıyla yapılan anlaşmayla fethedildi. Ancak sık sık el değiştirdi. Müslümanların yapmış oldukları seferlerde askeri üs vazifesi görmesi ve geçiş güzergâhı üzerinde bulunması nedeniyle Bizans tarafından tahrip edilen şehrin tamiri Muâviye b. Ebû Süfyân ve Hişâm b. Abdülmelik zamanlarında yapılmıştır.⁷³

⁶⁹ Yusuf Halaçoğlu "Adana", TDV. **İslâm Ansiklopedisi**, c.1, İstanbul, 1988, s.350

⁷⁰ H. Böhlich, "Tarsus", MEB. **İslâm Ansiklopedisi**, c.1271, İstanbul, 1974, s.310

⁷¹ Yakut el- Hamevî, **Mu'cemü'l-büldân**, "Tarsus", s.28

⁷² Belâzürî, **Fütûhu'l-büldân** s.250,251

⁷³ Gökür Gögebakan, "Malatya", TDV. **İslâm Ansiklopedisi**, c.27, İstanbul, 2002, s.468

II. ANADOLU'YA YAPILAN SEFERLERDE TAKİP EDİLEN GÜZERGÂHLAR

Başlangıçta, Sugûr bölgesi Suriye'deki Kınnesrîn Cünd'üne bağlı idi.⁷⁴ Bizans'a karşı yapılacak seferler için hudut bölgesinde bulunan şehirlere Kınnesrîn üzerinden asker ve insan sevkiyatı yapılmaktaydı. Bu sevkiyât Antakya ile İskenderun arasındaki Belen Geçidi aşılarak gerçekleştirilmekteydi. Amanos Dağlarının en alçak noktasında bulunan Belen geçidi denizden 660 metre yükseklikte olup İskenderun Körfezinin doğu kıyılarında dik bir duvar gibi yükselen bu dağ silsilesini doğu-batı yönünde aşarak Amik Ovasından İskenderun'a çıkar. Belen Geçidi İslâm Tarihi kaynaklarında Baġrâs Boğazı (Mazîku'l-Baġrâs) olarak geçmektedir.⁷⁵

Toros dağları Anadolu'da Emevîlerle Bizans arasındaki doğal sınırı teşkil etmekteydi. Müslümanlar bu geçilmesi oldukça zor olan dağ silsilesini aşabilmek için birden fazla güzergâh kullanmışlardır.

Müslüman akıncıları Anadolu'ya ulaştıran en önemli güzergâh Tarsus – Gülek Boğazı-Pozantı yani Çukurova hattı idi. Gülek Boğazı Orta Torosları oluşturan Bolkar ve Aladağ kütleleri arasındaki dar bir geçittir. Adını yakınındaki aynı isimli bir kale ve köyden almıştır. Toroslar'dan Çukurova yönünde geçide girildiğinde rakım 1160 metre iken çıkışta 860 metreye düşer.geçit yaklaşık on kilometre uzunluğundadır. Orta kesimlerde genişliği on metreye kadar daralır. Bu geçidin kuzey tarafına Kilikya Kapıları (Pylae Ciliciae) denilirdi. Çukurova'dan Anadolu'nun içlerine üç farklı yoldan ilerlemek mümkündü. Pozantı'dan doğruca Kayseri'ye gitmek kabil olduğu gibi Kayseri'ye gitmek için Pozantı-Lülüe-Tuvana yolu da kullanılmaktaydı. Lülüe Müslüman akınlarını İstanbul'a ileten haberleşme silsilesinin ilk merhalesini teşkil etmekteydi. Burada yakılan dev ateş Hasan Dağı'nın zirvelerinden birinde yakılan bir diğer ateş vasıtasıyla Tuz Gölü'nün kuzey batısındaki Sivrihisar Dağlarında görülüyor, oradan Eskişehir'e ve oradan da

⁷⁴ İbn Havkal, *Sûretü'l-arz* s.168

⁷⁵ Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân*, s.235

İstanbul'a Müslümanların sefer yaptıkları haber veriliyordu. Üçüncü bir hat da Pozantı – Ereğli – Konya-Kadınhanı-Bolvadin- Amorion -Eskişehir-İznik-Hellenopolis (Dil İskelesi)-Aigialos-Gebze hattı idi.⁷⁶ Muâviye 655 yılında çıktığı Amorion Seferinde Tarsus-Lülüe-Konya- Amorion yolunu kullanmıştı.⁷⁷ Emeviler ve Bizanslılar tarafından en çok bu hat kullanılmaktaydı. İslâm kaynaklarında Sâife Yusra olarak geçen ve yaz seferlerinin sol güzergâhını ifade eden gazvelerin bu yolu takiple gerçekleşmesi kuvvetle muhtemeldir.

Çukurova'dan Silifke- Karaman yoluyla İç Anadolu'ya Sertavul geçidi aşılarak ulaşılabilmekteydi.1650 rakımlı geçitten kışları geçmek çok zor olsa da bu geçit en yakın Çukurova – İçanadolu bağlantılarından biri olması nedeniyle tercih edilmekteydi.

Çukurova'dan Misis-Anavarza-Sis-Göksun-Sirica (Sarız) yoluyla Sivas'a ulaşmak mümkündü.

Askeri yolların kesişme noktası olan Maraş yapılan İslâm gazalarında bir üs olarak kullanılmaktaydı. Müslümanların Maraş üzerinden Anadolu'ya gerçekleştirdikleri seferlerin ekserisi Maraş – Adatha (Hades : Maraş,İnekli Köyü civarı)-Arabissus Kalesi(Yarpuz: Elbistan'ın batısında Afşin civarında) – Elbistan - Malatya hattı takip edilerek yapılmaktaydı.⁷⁸ Hades, İyâz b. Ganm'in görevlendirdiği Habîb b. Mesleme tarafından 637 yılında fethedilmişti. Hades'i Elbistan'a bağlayan geçide Emevîler "Selâmet Geçidi" adını vermişlerdi. Emevîler bu ismi vererek geçişi tehlikelerle dolu olan geçidi selametle geçmeyi temenni ediyorlardı.⁷⁹ Maraş-Antakya--Tarsus- Pozantı Hattıyla da Toros Dağlarını aşmak mümkündü. İslâm kaynaklarında Sâife Yumnâ olarak geçen ve yaz seferlerinin sağ kolunu ifade eden gazâların güzergâhını Malatya- Kangal- Sivas hattının oluşturması kuvvetle muhtemeldir.

⁷⁶ W. M. Ramsay **Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası**, çev.Mihri Pektaş,İstanbul, Milli Eğitim Yayınları,1960, s.218

⁷⁷ İbn Hurdâzbiḥ, **el-Mesâlik ve'l-memâlik**,s.87

⁷⁸ Şahin Uçar, **Anadolu'da Bizans –İslâm Mücadelesi**, İstanbul,İşaret Yayınları,1990, s.61

⁷⁹ Belâzurî, **Fütûhu'l-büldân** ,s.273

İslâm orduları hemen her yıl Anadolu'ya yaz (sâife) ve kış (şeteviyye) olmak üzere seferler düzenlemişlerdir. İslâm dininin telkîn ettiği gazâ ruhuyla bir asırlık süre zarfında aynı anda Anadolu'nun birden fazla yerine gazveler düzenleyen Müslüman askerler, karadan ve denizden olmak üzere Bizans'ın başkentini üç defa muhasara etmeye muvaffak olmuşlar, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hadis-i şerifinde işaret ettiği askerlerden olmak için gayret sarf etmişlerdir.

III. MÜSLÜMAN AKINLARI SIRASINDA BİZANS'IN ANADOLU'DAKİ DURUMU

Herakleios Bizans tahtına oturduğu sırada İmparatorluk toprakları kuzeyde Avar-Slav , doğuda ise İran tehdidi ile karşı karşıya idi. İlk on yıllık görevi sırasında İran, İmparatorluğun en zengin toprakları olan Mısır , Suriye , Filistin'i ele geçirmiş ve hatta Bizans üzerine İstanbul'a kadar ilerleyen akınlar düzenlemişti. Kuzeydeki Avar ve Slav akınları ise artarak devam etmekteydi. Paralı askerliğe dayanan ordu sistemi nedeniyle maliye iflas etmişti. Herakleios için reform yapmak kaçınılmazdı. İmparator hem kendi masraflarını kendi karşılayabilecek bir ordu tesis edecek hem de ülkenin maliyesini düzelterek tedbirler almaya başladı. Düşman saldırılarından nisbeten daha az etkilenmiş olan Anadolu arazisi thema denilen askeri bölgelere ayrıldı. Bu, asırlarca sürecektir yeni bir eyâlet sistemiyle Bizans'ın tanışması demektir. Bölgelerinde en üst askerî ve idarî gücü temsil eden strategoslar tarafından yönetilen themalar , en seçkin askeri birliklerin Anadolu'ya yerleştirilmesi suretiyle tesis edilmişlerdir. Babadan oğla geçen askerlik vazifesini yüklenmek karşılığında, idaresine verilen bölgedeki araziye işletme hakkına sahip olan strategoslar ordunun bütün ihtiyaçlarını bu topraklardan elde edilen gelirlerle karşılayacaktı.⁸⁰

⁸⁰ Ostrogorsky, a.g.e. ,s.90

VI. asırda, İran'da, Sâsâni hükümdârları Kavad ve Hüsrev Anuşirvan zamanında uygulanan imparatorluk arazisinin askerîleştirilmesi sistemiyle thema sisteminin birbiriyle benzerlik göstermesi, Herakleios'un İran'daki reformları tetkik ettirdiği sonucunu doğurmaktadır.⁸¹

Sınır ordusu askerleri , Anadolu ve Kafkasya'daki seçme birlikler, Balkanlar'dan getirilerek iskan edilen Slav toplulukları, ve yerli Bizans çiftçilerinden teşekkül eden Thema kuvvetleri, bu yeni sistemin askeri gücünü oluşturmuştur. Başlangıçta Anadolu'da dört thema oluşturuldu. Bunlar ; Anatolikon (Anatole Grekçe'de doğu manâsına gelir), Opsikion, Armeniakon, ve Anadolu'nun güney kıyısında teşekkül eden Karabisian deniz teması idi.⁸²

Themaların sayısı zamanla 14'e , Selçukluların Anadolu'yu fethetmelerinden önce 21'e yükseldi. Başlangıç aşamasında kurulan dört themanın bulundukları yerler şöyleydi⁸³ :

1. Anatolikon Teması : Merkezi Konya idi. Isparta, Burdur, Afyon, Kütahya, Efes, Aydın, Manisa, Uşak, Denizli.

2. Armeniakon Teması : Merkezi Amasya idi. Samsun, Sinop, Çorum, Kayseri, Şebinkarahisar, Gümüşhane, Ordu, Giresun, Trabzon, Rize.

3. Opsikion Teması : Merkezi İznik idi. Bursa, Eskişehir, Balıkesir, Çanakkale, Bilecik, İzmit, Kocaeli, Sakarya, Ankara, Bolu, Çankırı, Kastamonu

4. Karabisian Teması : Antalya ve Muğla çevresi.

Heraklios ordu ve idare düzenini yeniden teşkilatlandırarak önce İran'la girdiği mücadelede başarılı sonuçlar almış, daha sonra kuzeydeki Avar-Slav tehdidini ortadan kaldırmıştır. İmparator, Sâsânîlere kaptırdığı Mısır, Suriye ve Filistin topraklarını tekrar ele geçirmeyi başarmış ve İran seferleri sırasında sasanilerin beraberinde götürdükleri kutsal haçı yerine iade etmek üzere

⁸¹ Vasiliev, a.g.e., s.288

⁸² Ostrogorsky, a.g.e., s.91

⁸³ Mükrimin Halil Yınanç, **Türkiye Tarihi, Selçuklular Devri**, İstanbul, 1944, s. 32-34

büyük bir merasimle 630 yılında Kudüs'e girmiştir. Ancak bu sırada güneyden başlayan Müslüman taarruzuna karşı Herakleios reformları çaresiz kalacak Kudüs'e merasimle girme sırası 638 yılında Halife Hz. Ömer'e gelecekti. İmparator “-Ey Suriye ! Sana selam olsun ! Burası düşman için ne güzel bir ülkedir”⁸⁴ sözleriyle Suriye'ye veda ederken Antakya ve Tarsus arasındaki yerleşim yerlerinde yaşayan Bizans tebasını da Anadolu'nu iç kesimlerine tehcir edecekti Böylece insansız bıraktığı bu sahadan Müslümanların Anadolu'ya akın yapmalarını engellemeyi ümit edecekti.⁸⁵

⁸⁴ Belâzürî, **Fütûhu'l-büldân**, s.195

⁸⁵ Yakut el-Hamevî, **Mu'cemü'l-büldân**,s.79

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EMEVLER ZAMANINDA ANADOLU'DA BİZANS - İSLÂM MÜCADELESİ

I. MUÂVİYE B. EBÛ SÜFYÂN'IN SURİYE VALİLİĞİ DÖNEMİ

H. Ebû Bekir'in Suriye'yi fethetmekle görevlendirdiği Yezîd b. Ebû Süfyân'ın Ürdün ve Filistin valiliği sırasında kardeşi olan Muâviye b. Ebû Süfyân , Yezîd'in komutasındaki ordunun öncü kuvvetlerinde görev almıştı. 635 yılında Yezîd b. Ebû Süfyân komutasındaki ordu Dimaşk'ı İslâm'a açarken Muâviye b. Ebû Süfyân da Suriye'nin sahil şehirleri; Sayda, İrka, Cubeyl ve Beyrut şehirlerini fethetmişti.⁸⁶ Aynı yıl Filistin arazisinde bulunan Kayseriye de Muâviye tarafından fethedildi.

H.17 – M.637 yılında Suriye ve Filistin bölgesin de meydana gelen depremde yıkılan kiliseler Muâviye tarafından yeniden inşa edilmiştir.⁸⁷

H. 19 yılında (639) Suriye bölgesinde yayılmaya başlayan Amevus Taunu nedeniyle Yezîd b. Ebû Süfyânın vefat etmesi üzerine Hz. Ömer Şam Valiliği'ne 640 yılında Muâviye b. Ebû Süfyân'ı tayin etti.

638 yılında Halife Hz. Ömer'in Kudüs'e girişiyle Suriye ve Ürdün'deki İslâm fetihleri ikmal edildi. İmparator Herakleios'un 641 yılında ölmesi üzerine Bizans dahilinde başlayan ve Herakleios'un halefi ve oğlu Heraklonas'ın tahttan indirilerek yerine Konstans'ın İmparator ilan edilmesine kadar geçen süre içerisinde Kuzey Afrika'da bulunan Bizans topraklarındaki Müslüman fetihleri daha da hızlandı. 641'de Amr b. Âs'ın Mısır'ı ve akabinde İskenderiye'yi İslâm'a açmasıyla da Kuzey Afrika fetihlerinin önü açılmış oldu.

H. Osman zamanında Mısır Valisi İbn-i Ebû Serh 647 yılında Trablus'u fethetti. Muaviye'nin Mısır Valisi İbn Hudeyc 667 de düzenlediği

⁸⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, II, s.394

⁸⁷ Agapius b. Kostantin el-Menbicî, *Târîhu'l-Menbicî*, Tedkik Eden:Ömer Abdusselam Tedmirî, Trablus, Dârü'l- Mansûr, t.y., s.73

seferle Sicilya'ya ulaştı. Mısır Fâtihi Amr b. Âs'ın yeğeni Ukbe b. Nâfi' Berberilerle ittifak kurarak 670 yılında Kuzey Afrika'daki Hristiyan hakimiyetini kırdı. Ukbe Kayravan'da⁸⁸ bir ordugâh tesis etti.

Anadolu'ya ilk İslâm akını Antakya ile İskenderun arasında bulunan Bağrâs (Belen) geçidini aşan Meysere b. Mesrûk el-Absî tarafından gerçekleştirilmiştir.⁸⁹ Bu seferin yönü ve neticesi hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

H.22 – M. 642 yılında Muâviye Anadolu'ya bir sefer düzenledi. Bizans buna aynı yıl karşı bir taarruzla cevap verdi.⁹⁰ Bizans üç koldan Müslümanlara karşı harekete geçti. Valentinus idaresindeki ordu yenildi. Theodoros ve Prokopios idaresindeki kuvvetler ise ilerlemeye devam etti. Bir Ermeni ordusu Âmid (Diyarbakır) e girdi. Ardından Ruha (Urfa) ya yönelen ordu burada Müslümanlar tarafından mağlub edildi.

H.23 – M. 643 yılında Muâviye sulh yoluyla Askalan'ı fethetti.⁹¹ Bizans komutanı Valentinus Urfa seferinden İstanbul'a dönünce, Umeyr b. Sad' komutasındaki İslâm ordusu Elbistan'ın batısında yer alan Arabissus'u (Yarpuz) fethetti.

H.24 – M.644 yılında bizzat Muâviye'nin katıldığı Anadolu gazasında Euchaita (Havza civarı) fethedildi.⁹²

Halife Hz Ömer'in şehid edilmesinin ardından yeni Halife Hz Osman Suriye valiliğini Muâviye b. Ebû Süfyân'a verdi. Hz. Osman Muâviye'ye Arapları el-Cezîre'ye iskan etmesini emretti. Temim , Kays ve Esed kabileleri bu dönemde el-Cezîre'ye yerleştirildi.⁹³

H.26-M.646 yılında Muâviye Kapadokya'ya girdi. Kayseriyi kuşattı. Buradan Frigya'ya yöneldi ve Amorion'u (Afyon'un doğusunda Hacıhamzaköy

⁸⁸ Brockelmann, **a.g.e.**,s.77

⁸⁹ Belâzürî, **Fütûhu'l-büldân** ,s.235

⁹⁰ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târih**, III, s.44

⁹¹ İbn'ul-Esir, **el-Kâmil fi't-Tarih** III, s.82

⁹² Uçar, **a.g.e.**, s.69

⁹³ Belâzürî, **Fütûhu'l-büldân** s.256

civarındadır.)kuşattı.⁹⁴ Muâviye bu seferden dönüşü sırasında Antakya ve Tarsus arasında yer alan kalelerin boş olduğunu görmüş ve buralara Kınnesrîn ve Cezîre'den getirttiği asker ve sivilleri iskân etmişti.⁹⁵

H.27 – M.647 yılında Muâviye yaz gazvesi için Yezîd b. el-Hurr el-Absî'yi Anadolu'ya gönderdi. Muâviye Yezid'e seferi sırasında muhtemel Bizans saldırılarını engelleyebilmesi için ordunun arkasında kalan metrûk kalelerde artçı birlikler yerleştirmesini emretti.⁹⁶

A. KIBRIS'IN FETHİ

Muâviye b. Ebû Süfyân Suriye Valisi olunca Hz. Ömer'e bir mektup yazarak Ondan deniz yoluyla gazâ edebilmek için bir İslâm donanmasının kurulmasını talep etmişti. Ancak Hz. Ömer bu talebi reddetti. Hz. Osman halife olunca Muâviye yeni halifenin deniz seferine izin vermesini sağlamak için O'na yazdığı mektupta “-Kıbrıs'ın şehirleri Şam'a o kadar yakındır ki deniz ortasından horozların sesi işitilir” diyerek bu işi kolay göstermeye çalıştı.

Muâviye Hz. Osman'ın muvafakâtını alınca H.28-M.648 yılında Kıbrıs üzerine deniz seferi düzenledi.⁹⁷ Sefere Mısır'daki Abdullah b. Sa'd b. Ebi Serh'in Akka Limanı'ndan gönderdiği donanma da katıldı. Kıbrıs halkı ile yılda yedi bin dinar cizye ödemek, Müslümanların adadan geçişine ve Bizans'a sefere çıkacak Müslüman ordusunun adada konaklamasına izin vermek şartlarını içeren bir anlaşma yapıldı.

Kıbrıs Seferi'ne kocası Ubâde b. es-Sâmit ile birlikte katılan Milhan kızı Ümmü Haram'ın türbesi Kıbrıs'ta olup, türbe “Salih Kadın Türbesi” olarak bilinir.⁹⁸

H.28 – M.648 yılında Habib b. Mesleme Suriye'deki bazı Bizans kalelerine sefer düzenledi.⁹⁹

⁹⁴ Ostrogorsky, a.g.e.,s108

⁹⁵ Yakut el-Hamevî, **Mu'cemü'l-büldân**,s.79

⁹⁶ Belâzürî, **Fütûhu'l-büldân**,s.236

⁹⁷ Taberî, **Târîhu'l-ümem.**,II,600

⁹⁸ Belâzürî, **Fütûhu'l-büldân** s.220

⁹⁹ İbnü'l-Esir,**el-Kâmil fi't-târih**,s.104

H.31-M.651 yılında Bizans İmparatoru Konstans Muâviye'ye Prokopios adında bir elçi göndererek barış talep etti. Yapılan iki yıllık barış karşılığında Herakleios'un yeğeni Gregorios Müslümanlara rehin bırakılmış ve Bizans vergi ödemeyi kabul etmişti.¹⁰⁰ Konstans bu anlaşmadan istifade edip Armenia Seferine çıkmış ve buradaki Bizans hakimiyetini kuvvetlendirmeye çalışmıştır. Ancak Konstans'ın İstanbul'a dönüşünü müteakip Ermeni patriği Theodoros Rştuni ülkesini barış yoluyla Müslümanlara teslim etmiştir. Konstans'ın geride bıraktığı Bizans askerleri de Müslümanların yardımıyla Armenia'dan çıkartılmıştır. Muâviye Theodoros'u Armenia, Gürcistan ve Arran'ın prensi olarak tanımıştır..

H.33-M.653 yılında Muâviye Malatya'dan hareket ederek Kapadokya'ya girdi. Ankara'yı Fethetti. Derevliyye'ye (Eskişehir) kadar geçtiği kaleleri tahrip ederek ilerledi. İstanbul'a kadar gelen Muâviye bu gazâyâ karısı Atike, kızı Karata ve kız kardeşini de götürmüştü.¹⁰¹ Muâviye bu seferden döndükten sonra Anadolu'ya tekrar girerek Malatya civarında bulunan Hisnü'l-Mer'a'ya kadar ilerlemiştir.¹⁰²

B. DENİZ SEFERLERİ VE ZÂT'ÜS-SAVÂRİ DENİZ SAVAŞI

Muâviye denizde hakimiyet tesis edilmeden karadan yapılacak seferlerin başarılı olamayacağını bilincinde idi. Derevliyye Seferinden sonra donanma inşasına ağırlık veren Muâviye, İstanbul Muhâsarasının birer merhalesini teşkil eden deniz seferlerine başladı.

H.34-M.654 yılında Ebu'l-Aver kumandasındaki İslâm donanması daha önceden yapılan anlaşmayı bozarak Bizans'a yardım eden Kıbrıs üzerine ikinci bir deniz seferi düzenledi. Müslümanlar Kıbrıs'ta yeniden hakimiyet tesis ettiler. Muâviye Kıbrıs'a on iki bin kişilik bir Müslüman topluluğu yerleştirdi. O,

¹⁰⁰ E.W.Brooks,"The Arabs In Asia Minor", **The Journal of Hellenic Studies**, c.18, Londra,1898,s 183

¹⁰¹ Taberî,**Târîhu'l-ümem**,II,s.627

¹⁰² Taberî,**Târîhu'l-ümem**, II,s.634

Buraya camiiler inşa ettirmiş ve Müslümanlar için mahalleler kurdurmuştu.¹⁰³ Kıbrıs ikinci kez itaat altına alındıktan sonra Müslüman donanması Rodos Adasını İslâmâ açtı. Burada bulunan meşhur “güneş tanrısı” heykeli (helios) Edessalı (Urfa) bir Yahudi tüccara satıldı. Dünyanın yedi harikasından biri olarak kabul edilen bu heykel M.Ö 225 yılında vuku bulan yer sarsıntısı neticesinde yıkılmıştı. Rodos’un Fethini aynı yıl Kos(İstanköy) Adası’nın İslâm’a açılması takip etti. Bu arada Girit Adası’da Müslümanlar tarafından Tahrip edildi. Rota tamamen belli olmuştu. Kıbrıs-Rodos- Kos:İstanbul¹⁰⁴

H.35-M.655 yılı baharında Ebu’l-Aver beraberindeki donanma ile Bizans’ın Likya sahilindeki Phoenix’e (Finike) ulaştı. Burası gemi inşasında kullanılan Servi ağaçlarının tedarik edildiği bir yerdi. Savaşın Zâtü’s-Savâri olarak anılmasının nedeni buydu. Abdullah b. Sa’d b. Serh komutasındaki otuz bin kişilik bir donanma ile Ebu’l-Aver’e destek verdi¹⁰⁵. İmparator Konstans adım adım İstanbul’a ilerleyen Müslüman donanmasını durdurmak için kardeşi Theodosios ile birlikte bir donanmayla Likya sahiline hareket etti. İki donanma arasında kanlı çarpışmalar yaşandı. İmparator atılan bir Müslüman oku ile yaralandı. Savaşın aleyhlerine döndüğünü fark eden Bizans donanması Zâtü’s-Savâri’de tarihi bir bozguna uğrayarak dağıldı. İmparator fedakar bir Bizans askerinin elbiselerini giyerek , tebdîl-i kıyafet ile canını kurtarabildi.¹⁰⁶

Muâviye elde ettiği bu zaferin üzerine maalesef yeni deniz zaferleri ekleyemedi. Zira Hz. Osman’ın şehit edilmesini müteakip Hz. Ali ile giriştiği iktidar mücadelesi , O’nun Bizans’a karşı yeni seferler yapmasını engellemişti.

¹⁰³ İbnü’l Esîr, **el-Kâmil fi’t-târîh** III,142

¹⁰⁴ Ostrogorsky, **a.g.e.s.**108

¹⁰⁵ Taberî, **Târîhu’l-ümem**, II s.618

¹⁰⁶ Marius Canard, “Tarih ve Efsaneye göre Arapların İstanbul Seferler”, çev.İsmail Hâmi Danişmend, **İstanbul Enstitüsü Dergisi**, sayı:2 ,s.216

H.39-M.659 yılında Muâviye Hz Ali ile giriştiği hilafet kavgasının kızıştığı bir dönemde vergi ödemek şartıyla Bizans'la arasında sulh tesis etmişti.¹⁰⁷

II. MUÂVİYE B. EBİ SÜFYÂN'IN HİLÂFET DÖNEMİ (661- 680)

Muâviye b. Ebi Süfyân'ın İslâm ülkesinde birliği temin etmesi 661 yılının yazında gerçekleşti. Muâviye valiliği zamanında Bizans üzerine düzenlediği başarılı seferlerine yeniden başladı.

H.41-M.661 yılında Habîb b. Mesleme Anadolu'ya sefer yaptı.¹⁰⁸

H.43-M.663 yılında Busr b. Ebû Ertat, Rum arazisine girmiş İstanbul'a kadar ilerlemiş ve Anadolu'da kışlamıştı.¹⁰⁹

H.44-M.664 yılında Abdurrahmân b.Hâlid b. Velîd Kolonia(Aksaray) a kadar ilerledi ve burada kışladı.¹¹⁰

H.45-M.665 yılında Anatolikon Themasının önemli merkezi Amorion'a ordu sevk ederek burayı muhasara ettiren Abdurrahmân, Pergamun (Bergama) ve Smyrna (İzmir) ya başarısız seferler düzenlemiş, ancak Pessinus'u (Sivrihisarın güneyinde yer alan Balahisar) zapt etmeyi başarmıştır. Bu sırada denizden sefere çıkan Busr b. Ebû Ertat , Abdurrahman'ın İzmir seferini desteklemiştir.¹¹¹

Abdurrahmân'ın herhangi bir engelle karşılaşmadan Anadolu'da ilerlemesinin nedeni, kardeşi Theodosios'u müşterek İmparatorluktan çekilmeye zorlayıp papaz yapan ve bilahare öldürten İmparator II. Konstans'ın bu sebeplen kilisenin ve halkın desteğini kaybetmesi üzerine Lombardlarla Mücadele etmek için gittiği İtalya'ya Anatolikon Theması Ordusunu yanında götürmesidir. İmparator Lombardlarla yaptığı mücadelede başarılı olamamış,

¹⁰⁷ Ostrogorsky, **a.g.e.**, s.109

¹⁰⁸ İbn Vâzih Ahmed b. İshak Ya'kûbî, **Târîhu'l-Ya'kûbî**, c.2, Beyrut, Dâr'ul Kutub'il-İlmiyye, 1999, s.167

¹⁰⁹ Agapius, **Târîhu'l-Menbicî**, s.65

¹¹⁰ İbn Kesîr , **el-Bidâye ve'n-nihâye**, VIII, s.52

¹¹¹ Taberî, **Târîhu'l-ümem**, III, s.201

İstanbul'a dönmek yerine Sirakoza'yı Bizans'ın yeni başkenti ilan etmişti. Bu sırada Sicilya üzerine denizden Müslüman taarruzu devam etmekteydi.¹¹²

İmparator II. Konstans henüz İstanbul'da iken 658 yılında düzenlediği Balkan Seferi dönüşünde beraberinde getirdiği kalabalık bir Slav topluluğunu Anadolu'ya iskan etmişti. Böylece ilk defa Anadolu'da slav nüfus görülmeye başladı. Abdurrahmân b.Hâlid b. Velîd'in İzmir seferi sırasında Bizans ordusunda bulunan beş bin kadar slav askeri Müslüman kuvvetlerine iltica etmişlerdi.¹¹³ Bu slav topluluk daha sonra Muâviye tarafından Suriye'de iskân olunmuştur. Bu slav gurubunun desteği sayesinde Anadolu'da bir kış daha geçiren Abdurrahmân 666 yılında Emesa(Hıms) ya dönmüştür. Yaptığı seferlerle Suriye'de büyük ün kazanan Abdurrahmân burada İbn Asal tarafından zehirli şerbet içirilerek öldürülmüştür.¹¹⁴

H.46-M.666 yılında Mâlik b. Hubeyre Anadolu'ya gazâ yapmış ve burada kışlamıştır.¹¹⁵

H.47-M.667 yılında Mâlik b. Hubeyre Rum topraklarında kışladı. Ebu Abdurrahmân el-Kaynî ise Antakya'da kışladı.¹¹⁶

A. BİRİNCİ İSTANBUL MUHÂSARASI

II.Konstans'ın idaresine karşı isyan hareketi başlatan Armeniakon Theması komutanı Saborius, Muâviye'ye Sergios adında bir elçi gönderdi ve Ondan destek istedi. İmparator II.Konstans İtalya'da bulunduğu için O'na İstanbul'da vekâlet eden oğlu Konstantinos ise Muâviye'nin Saborios'a destek vermemesi için Andreas adındaki bir elçiyi hediyelerle Muâviye'ye gönderdi. Muâviye'nin sarayına ilk olarak Saborios'un elçisi Sergios, daha sonra Konstantinos'un elçisi Andreas girdi. Sergios'un Andreas'ı görünce ayağa kalkmasını yadırgayan Muâviye:

¹¹² Ostrogorsky, **a.g.e.** , s.114

¹¹³ Ostrogorsky, **a.g.e.**,s.110

¹¹⁴ İbnü'l-Adîm, **Târîhu'l-Haleb**,s.42

¹¹⁵ Ya'kûbî, II,s.167

¹¹⁶ Taberî,III,s.204

“-Eğer bir hizmetçisi senin gözünü bu kadar korkutuyorsa, İmparatorun karşısında nasıl duracaksın?” diye sordu. Sergios:

“-Alışkanlık beni yanılttı.”diye cevap verdi.

Muâviye Andreas’a neden geldiğini sordu. Andreasın:

“- İmparator beni bu isyancıları dinlememeniz için gönderdi. Çünkü bir köle ile İmparator eşit değildir.” şeklinde cevap vermesi üzerine Muâviye elçilere:

“Hepiniz bizim düşmanımızsınız. Hanginiz bize daha fazla mal verirse onu destekleriz.”dedi. Elçiler çıkıp gittiler ve Ertesi gün tekrar geldiler. Saborios’un elçisi Sergios yine Konstantinos’un elçisi Andreas’tan önce gelmişti. Andreas’ı görünce bu sefer ayağa kalkmadı. Andreas hiddetlendi ve Sergios’a :

“- Ey geleceğinden ümidini kesmiş kişi! Beni hafife mi aldın ? dedi. Sergios, Andreas’ın hunsu olduğunu ima eder şekilde küfredince hiddeti artan Andreas “-Gününü göreceksin !” dedi. Muâviye’ye dönerek daha önce söylediği şeyleri tekrar edip Saborios’u desteklememesini istedi. Muâviye cevaben:

“- Eğer İmparatorluğunuzun bütün haracını bize vererseniz ülkenizdeki iktidarınız devam eder. Aksi halde sizi oradan uzaklaştırırız.”dedi. Andreas:

“-Bu sözünle sadece Arapların var olduğunu Rumların ise hayal olduğunu söylemiş oluyorsun. Göğün Rabbinden yardım isteyeceğiz.”dedi ve yolculuk için izin istedi. Malatya’ya varınca sınır muhafızlarına Saborios’un elçisi Sergios’un buradan geçmesi durumunda öldürülmesini emretti. Böylece Muâviye Saborios ile anlaştı. Ancak Sergios Malatya sınırından geçerken işkence ile öldürüldü.¹¹⁷

Bizans’a karşı isyan eden Saborios Akşehir-İlgın arasında yer alan Hadrianopolis’e kadar ilerlemişti. Muâviye, Fedâle b. Ubeyd komutasındaki orduyu Saborios’a yardım etmesi için gönderdi. Konstantinos ise Nikephoros

¹¹⁷ Evrad b. Abrî’nin **Târîhu’l- Muhtasar** adlı eserinin 109. sayfasında geçen bu hadise Ömer Abdusselam Tedmirî’nin Agapius Tarihini tedkik ettiği eserinden alınarak tercüme edilmiştir. Bkz. Agapius ,**Târîhu’l-Menbicî**,s.68,69

komutasındaki bir orduyu bölgeye sevk etti. Ancak Saborios Hadrianopolis'te savaşa hazırlandığı sırada atının tökezleyerek düşmesi sonucu öldü. Beraberindeki ordu da tekrar Bizans idaresini kabul etti. Bu sırada Fedâle Malatya'ya ulaştı. Burada Saborios'un öldüğünü öğrenince Muâviye'den Bizansla savaşmak için yardımcı kuvvet istedi.¹¹⁸ 15 Eylül 668'de İmparator II. Konstans Saragoza'da öldürülünce Yerine oğlu IV Konstantinus İmparator ilan edildi.¹¹⁹

Muâviye , Fedâle b. Ubeyd'e yardım etmesi için oğlu Yezîd'e, Süfyân b. Avf komutasındaki orduyla beraber sefere çıkmasını emretti Ancak Yezîd bu sefere çıkmakta oldukça yavaş davrandı. Kadıköy'e kadar gelen Fedâle'ye bağlı İslâm ordusunun burada açlık ve salgın hastalıklarla uğraştığı sırada Şam'da, Deyr-i Murrandaki evinde Yezîd :

“Ferkadunede birliklerin karşılaştığı,
Sıtma ve çiçek hastalığı umurumda değil,
Deyr-i Murrân'da Ümmü Külsüm'ün (Karısı)

Yanında minderime uzanıp yatmak varken...” şirini okuyordu.¹²⁰

Muâviye Yezîd'in şiirini duyunca : “- Yüce Allah üzerine yemin ederim ki ; Rum ülkesine gideceksin ve onlara isabet eden ne ise o seni de bulacak” dedi. Bunun üzerine Yezîd Kadıköye gelerek Fedâle'nin komutasındaki İslâm ordusu ile mülaki oldu. Yezid'in ordusunda İbn Abbas, İbn Zubeyr, İbn Ömer ve Ebû Eyyûb el-Ensârî de vardı. Hz. Ebû Eyyûb el-Ensârî bu sefer sırasında İstanbul yakınlarında vefat etti.Surlara yakın bir yere defnedilen Ebû Eyyûb el-Ensârî hazretlerinin ruhaniyeti adına Konstantiniyye ahalisi yağmur duasına çıkardı.Hz. Muhammed'in (s.a.v.) bütün gazvelerine katılan Ebû Eyyûb el-Ensârî, Sıffîn ve diğer savaşlarında Hz. Ali'yi desteklemişti.¹²¹

¹¹⁸ Agapius **Târîhu'l-Menbicî**,s.69

¹¹⁹ Ostrogorsky,**a.g.e.**, s.115

¹²⁰ İbnü'l-Esîr,**el-Kâmil fi't-târih**, III, s.465

¹²¹ Ya'kûbî , **Târîhu'l-Ya'kûbî**,II,s.159

Muâviye aynı zamanda Fedâle'ye yardım için Yezîd b. Şecere er-Revâhî kumandasında bir donanma da gönderdi.¹²²

H.48-M.668 yılının sonlarında, İstanbul önlerine ulaşan Fedâle b. Ubeyd ordusuyla beraber Kadıköy'de takviye gelecek İslâm kuvvetlerini beklemiş ve burada kışlamıştı. H.49-M.669 yılının baharında Yezîde bağlı takviye ordusunun gelmesiyle birlikte ilk İstanbul muhâsarası başladı. Ancak yiyecek kıtlığı ve askerler arasında baş gösteren hastalıklar nedeniyle kuşatma başarısızlıkla sonuçlandı. İslâm ordusu kuşatmayı kaldırmak zorunda kaldı. Ordu geri dönüş yolunda Amorion'u fethetti ve muhafazası için buraya beş bin asker yerleştirdi. Ancak Müslüman askerlerini takip eden Bizans komutanı Andreas karlı bir kış gecesi yaptığı ani baskınla Amorion'daki bu garnizonu imha etti.¹²³

B. İKİNCİ İSTANBUL MUHÂSARASI

H.50-M.670 yılında Fedâle b. Ubeyd deniz Seferi düzenleyerek tekrar Marmara'ya geldi. Kyzicus'ta (Kapıdağ yarımadasın) kışladı. Busr b. Ebû Ertat ve Süfyân b. Avf bu yıl Anadolu'ya gazve düzenlediler.¹²⁴

H.51-M.671 yılında Muhammed b. Abdurrahmân Anadolu'ya gazâ yaptı Fedâle b. Ubeyd Anadolu'da yine kışladı¹²⁵

H.52-M.672 yılında Vâkidî'ye göre Süfyân b. Avf Anadolu'da gaza yapar ve kışı düşman arazisinde geçirir. Ancak bu yıl içinde vefat eder ve yerine Abdullah b. Mes'ade komutan olur. Taberî'ye göre ise komutan Busr b. Ebû Ertat oldu. Ayrıca Muhammed b. Abdullah bu sene yaz seferine çıktı.¹²⁶

H.53-M.673 yılında Abdurrahmân b. Ümmü'l-Hakem kışı Anadolu'da geçirdi.

¹²² Taberî, III,s.206

¹²³ Theophanes, **Chronicle**, İngilizceye çev. Harry Turtledove, Philadelphia , University of Pennsylvania Pres, 1982 ,s.50

¹²⁴ Taberî, **Târîhu'l-ümem**,III, s.207

¹²⁵ Ya'kûbî, **Târîhu'l-Ya'kûbî** II,s167

¹²⁶ Taberî, **Târîhu'l-ümem** ,III,s.237

Bu yıl Müslümanlar Rodos adasına yerleştirildi. Burada ziraat ve hayvancılıkla uğraşarak geçimlerini sağladılar. Bir saldırı ile karşılaştıkları zaman kaleye çekiliyorlardı. Adadaki Müslümanlar Rum gemilerini taciz ediyorlardı. Muâviye onları erzak ve malzeme yönünden desteklemişti.¹²⁷ Muhammed b. Mâlik ise bu yıl Tarsus'u fethetti.¹²⁸

H.54-M.674 yılı hadiseleri arasında İslâm Tarihi kaynaklarından Vâkidî ve İbnü'l Esîr' in eserlerinde geçen , Ervad Adası'nın fethine ilişkin rivayetler değerlendirildiğinde bu fetihten maksadın Müslümanların İstanbul'a sefer düzenledikleri sırada kışladıkları Kyzicus (Kapıdağ Yarımadası) olduğu anlaşılmaktadır.¹²⁹ Kaynaklarda adanın Konstantiniyye'ye yakın olduğu , Müslümanların burada yedi yıl kaldıkları, Yezid'in halife olmasıyla bu adadaki halkın geri çekildiği şeklinde geçen haberler ikinci İstanbul Muhâsarasının yedi yıl sürmesi ve Yezid'in halife olmasıyla kuşatmanın kaldırılması gerçekleriyle birebir örtüşmesi bakımından bu tezimizi kuvvetlendirmektedir. Ayrıca Rodos adası bu tarihten yirmi sene evvel fethedilmiş ve meşhur helios (güneş tanrısı) heykeli de Urfalı bir Yahudiye yirmi sene önce satılmıştı.

İbnü'l-Esîr ve Vâkidî de geçen ve Kapıdağ adasının fethine işaret ettiğini belirttiğimiz bu konuyla ilgili olarak bu sefer de kronolojik sapma meselesi karşımıza çıkmaktadır. Çünkü Kapıdağ Yarımadası daha önce gördüğümüz gibi 674 yılında değil, 670 yılında Fedâle b. Ubeyd tarafından fethedilmiş ve Fedâle o sene kışı burada geçirmişti. Vâkidî ve İbnü'l-Esîr'de Kapıdağ Yarımadasının fethedilmesi haberinin dört yıl geç verilmiş olması İslâm tarihi kaynakları için ilk defa karşılaşılan bir durum olmayıp , bu eserler arasında kronolojik birliğin olmadığını bir kez ortaya koyan bir başka hadise olması nedeniyle yadırganmaması gerekir.

H.54-M.674 Kıbrıs , Rodos, Kos ve Sakız adalarının İslâm'a açılması tamamlandıktan sonra, Fedâle b. Ubeyd ve Abdullah b. Kays bu yıl Girit'i

¹²⁷ Taberî, *Târîhu'l-ümem*, III, s.238

¹²⁸ Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî* II, 167

¹²⁹ Taberî *Târîhu'l-ümem*, III, s.241 bkz. Vâkidî'nin Rivâyeti , İbnü'l Esîr, III, s.497

fethederek burada kışladı. ¹³⁰ 674 yılı baharında Abdurrahmân b. Ümmü'l-Hakem'in donanmasıyla takviye edilen Girit'teki İslâm Filosu Çanakkale boğazına girdi. Haliç kıyısına kadar ilerleyen gemilerden Müslümanlar karaya çıkarma yaptılar.Nisan ayından Eylül'e kadar hemen hemen her gün Bizans'la deniz çatışmaları yaşandı. Sonbahar gelince gemiler Kyzicus'a (Kapıdağ Yarımadası) çekilerek burada kışladılar.¹³¹

Bu yıl Abdurrahmân b. Mesud ordusuyla Anadolu'da kışladı ve yaz aylarında İstanbul'a baskınlar düzenledi.

H.56-M.676 Cünâde b. Ebû Ümeyye kumandasındaki ordu Bizans toprağında kışladı. Yezîd b. Şecere denizden, İyâz b. Hâris ise karadan sefer düzenleyerek muhasaraya destek verdiler.¹³² Mâlik b. Abdullah bu sene Anadolu'da kışladı

H.58-M.678 yılı yazında Cünâde b. Ümeyye tarafından bir deniz seferi düzenlendi. İstanbul kuşatmasını takviye maksadıyla yapılan bu sefere karadan Mâlik b. Abdullah komutasındaki Müslüman Ordusu eşlik etti. Yezîd b. Şecere bu sene yapılan deniz çatışmaları sırasında şehit edildi.¹³³

İstanbul, İslâm ordularının kuşatmasından "Grek ateşi" sayesinde kurtulabildi. Suda dahi yanabilen bu silah aynı zamanda patlayıcı özelliğe sahipti.Bizans gemileri bu silahla techiz edilmişti. Ateşli silahlar tarihte ilk defa ikinci İstanbul Muhasarası sırasında kullanılmaya başladı.Suriye muhacirlerinden Kallinikos tarafından icat ve tatbik edilen Grek ateşi özel imal edilmiş borular vasıtasıyla atılıyor ve düştüğü yerde ateş alan patlayıcılar sayesinde karşı tarafa ağır hasarlar verdiriyordu.Bizans bu ateşin formülünü uzun süre sır olarak sakladı. Bizans bu sayede denizlerdeki üstünlüğü elinde tuttu.¹³⁴

¹³⁰ Vasiliev, **a.g.e.**, s.270

¹³¹ Theophanes,**Chronicle**, s.52

¹³² Taberî, **Târîhu'l-ümem**, III,s.247

¹³³ Taberî, **Târîhu'l-ümem** ,III, s.252

¹³⁴ Vasiliev, **a.g.e.**,s.272

İslâm donanması büyük kayıplar vererek çekildi. Bizanslılar'a göre "Tanrı ve Annesi" kutsal şehir Konstantinopolis'i korumuştur.¹³⁵ Dönüş sırasında fırtınaya yakalanan gemiler Antalya'nın doğusunda yer alan Serik civarındaki Sylleum'da kayalara çarparak parçalandı. Bunu Bizans'ın Denizcilik Theması olan Kibriatın donanmasının saldırıları takip etti. Üç Rum generalin komutasında yapılan saldırılarda otuz bine yakın Müslüman asker öldürüldü. Savaşın sonunda Müslüman gemilerinden sadece birkaçı geri dönebilmişti.¹³⁶

Bizans'ın elde ettiği zafer uzun süredir devam eden İslâm fütûhâtının sekteye uğratılması açısından bir dönüm noktasıdır. Batılı Bizans tarihçilerine göre, IV. Konstantinos , III. Leon (Üçüncü İstanbul kuşatmasında) ve Charles Martel (Endülüs Emevîleri'ne karşı) Müslümanlara karşı elde ettikleri zaferlerle Avrupa'yı İslâm Medeniyeti'ne karşı koruyan üç önemli şahsiyetti. Avrupa için Müslüman akınlarına karşı son direnç noktası olan İstanbul'un kaybedilmesi durumunda Müslümanların önünde durulması artık mümkün olamayacaktı. Bu yüzden, batılı tarihçiler, IV. Konstantinos'u Avrupa medeniyetini kurtaran adam olarak nitelemişlerdir.¹³⁷

Muâviye , Müslüman donanmasının imha edilmesinden sonra bir Rum donanmasının Suriye sahillerine demirleyerek Sur ve Sayda şehirlerine çıkarma yapması ve burada sakin olan Merdaîleri isyana teşvik ederek Cebel-i Celîl'den Cebel-i Esved'e kadar Lübnan Dağlarında istilâ hareketine başlaması nedeniyle barış talep etti.¹³⁸ Bizans İmparatoru IV Konstantinos barış şartlarını görüşmek üzere Şam'a tecrübeli diplomat İoannes Pitziraudis'i gönderdi. Elçi Şam'da törenlerle karşılandı.¹³⁹ Yapılan anlaşmaya göre;

¹³⁵ Theophanes, **Chronicle**,s.53

¹³⁶ Agapius, **Tarihu'l-Menbicî**,s.72

¹³⁷ Ostrogorsky, **a.g.e.**, s.117

¹³⁸ Theophanes, **Chronicle**,s.54

¹³⁹ Avcı, **a.g.e.**,s.72

Müslümanlar, yıllık üç bin dinar, elli harp esiri elli safkan at vermeyi taahhüt ettiler. Anlaşma Otuz yıl boyunca geçerli kalacaktı.¹⁴⁰

Muâviye b. Ebû Süfyân döneminde Bizans'la münasebetler sadece savaşlar üzerine kurulmamıştı. İmparator IV. Konstantinos ile Muâviye arasında mektuplaşma vasıtasıyla geçen dini içerikli müzakereler de Bizans-İslâm mücadelesinin başka bir boyutuna işaret etmesi bakımından önemlidir. İmparator Muâviye'ye bir mektup yazarak bazı soruların cevabını istemiştir. Mektubunda, Allah katında en değerli sözlerin neler olduğu, bir rahim olmaksızın dünyaya gelen dört varlık, mezarıyla beraber gezen kişi ve sadece bir defa güneşi görmüş yerin neresi olduğu gibi sorular soran İmparatora cevabı İslâm alimi İbn Abbas vermiştir. IV. Konstantinos sorduğu sorulara doğru cevap verildiğini görünce “Bunlara ancak Peygamber ailesinden biri cevap verebilirdi.” demiştir. Mektupla birlikte gönderdiği şişeye bütün varlıkların özünün doldurulmasını isteyen İmparatora şişe, İbn Abbas tarafından suyla doldurularak gönderilmiştir.¹⁴¹

Muâviye'nin vefat etmesinin ardından İslâm ülkesinde başlayan dahilî mücadeleler Anadolu'ya yönelik gazâ hareketlerinin inkıta'ya uğramasına neden oldu. Muâviye , hayatta iken oğlu Yezîd'i halîfe tayin etmiş ve Onun için biat almıştı. Fakat Hz. Muhammed'in torunu Hüseyin b. Ali, Abdullah b. Zübeyr, Abdullah b. Ömer ve Abdurrahmân b. Ebû Bekir Yezîd'e biat etmeyi reddetmişlerdi. Yezîd'in kendisine biat etmeyenlerle mücadelesi Hz Hüseyin'in h. 10 Muharrem 61 senesinde şehit olması ve Abdullah b. Zübeyr'in Mekke'de hilafetini ilan etmesi nedeniyle mukaddes beldenin muhasara edilmesi ve Ka'be'nin bu muhasara esnasında yanması ile sonuçlandı. Yezîd'in 684 yılında ölmesi üzerine yerine geçen Muâviye b. Yezîd çok kısa bir süre iktidarda kaldı. Onun vefatının ardından Emevî tahtına oturan Mervân b. el- Hakem ise karısı Fâhite tarafından boğularak

¹⁴⁰ Ostrogorsky, **a.g.e.**, s.116

¹⁴¹ Avcı, **a.g.e.**, s.73

öldürüldüğü 685 yılına kadar iktidarda kalabilmişti. Mervân'dan sonra oğlu Abdülmelik halîfe oldu.

III. ABDÜLMELİK B. MERVÂN DÖNEMİ (685-705)

H. 65- M.685 Yezîd'in ölümünden sonra Suriye'de baş gösteren iç karışıklıklardan istifade eden IV. Konstantinos sulhu bozmuş, Malatya Bizans tarafından tahrip edilmiş, Müslümanlar Maraş'ı terk etmeye zorlanmışlardır. Mervân'ın yerine geçen Abdülmelik, İslâm ülkesindeki dahilî kaos nedeniyle Bizans'la Muâviye'nin yaptığı anlaşmadan daha ağır şartlarda bir anlaşma yapmak zorunda kalmıştı. Abdülmelik Bizans'a yılda 365 bin dinar, üç yüz atmış beş köle, üç yüz atmış beş at vermeyi taahhüt etmişti.¹⁴² Bu anlaşmadan kısa bir süre sonra IV. Konstantinos 685 Eylülünde öldü ve yerine on altı yaşındaki oğlu Justinianus geçti.¹⁴³

H.67-M.687 Suriye'deki karışıklıkların devam etmesi nedeniyle bu durumu değerlendirmek isteyen İmparator II. Justinianus, Halîfe Abdülmelik ile IV.Konstantinos arasında yapılan anlaşmayı bozdu.Müslümanların terk etmek zorunda kaldıkları Armenia ve Kafkasya bölgesinde başlayan Hazar saldırılarına karşı Leantios kumandasında bir ordu gönderdi. Merdâîlerin de desteklediği diğer bir orduyu da Suriye üzerine gönderdi.

H.68-M.688 Bizans ordusu kısa bir süre için Antakya'yı işgal ederek Lukam (Amanus) Dağlarına kadar ilerledi. Lübnan'a giren Bizans ordusu Ceracime, Nebatîler ve Müslümanlardan kaçmış kölelerle ittifak kurdu.¹⁴⁴ Abdülmelik b. Mervân bu sırada Dimaşk'ta hilafet iddiasıyla isyan eden Amr b. Sâid ile mücadele etmekteydi. Bizans'tan barış talep etti. II. Justinianus'un gönderdiği magistrianus (diplomatik faaliyetler ve müzakereler için görevli) Paul ile yapılan anlaşmaya göre; Abdülmelik daha önce ödemeyi taahhüt ettiği vergiyi vermeye devam edecek ayrıca Armenia, Antropatone

¹⁴² Theophanes, **Chronicle**,s.59

¹⁴³ Ostrogorsky, **a.g.e.**, s.121

¹⁴⁴ Belâzürî, **Fütûhu'l-büldân**,s.229

(Azerbaycan), Iberia (Gürcistan) ve Kıbrıs'ın vergileri iki devlet arasında paylaşılacaktı.¹⁴⁵ II Justinianus buna karşılık Müslümanlara saldırılar düzenleyen ve askeri yolları kesen¹⁴⁶ Merdâîleri Bizans toprakları dahilinde iskan edecekti. Muahede on yıl süreyle geçerli olacaktı. Merdâîler Bizans dahilinde Peloponnes yarımadasında, Kepholonia Adasında, Epirus'taki Nikopolis Limanında denizci olarak iskan edildiler. Merdâîler'in Suriye'den çıkarılması Müslümanların fethetmiş oldukları vilayetlerdeki hakimiyetlerini pekiştirdiği gibi yeni fetihlerin de önünü açmıştır.¹⁴⁷ Merdâîlerin Antalya çevresine de yerleştirilmiş olmaları da ihtimal dahilindedir.¹⁴⁸ Justinianus barışı Bulgarlara karşı sefer yapmak zorunda olduğundan kabul etmişti.

H. 69-M.689 Abdülmelik iktidar mücadelesine giriştiği Amr b. Sâid'i öldürerek rakibini bertaraf etti. İbn Zubeyr üzerine ise Haccâc kumandasındaki bir orduyu gönderdi. Haccâc Mekke'yi kuşattı. Aylarca süren muhâsara İbn. Zübeyr'in öldürülmesine kadar devam etti. Haccâc haricilerle mücadeleye devam ederek Arap yarımadasında yeniden hakimiyeti sağladı ve Irak valisi oldu. Böylece Abdülmelik'in iktidarda bir rakibi kalmamış oldu.¹⁴⁹

Doğuda sağlanan barış sayesinde Balkanlardaki Slavlarla mücadeleye başlayan II Justinianus Selanik'e girerek burada Bizans hakimiyetini yeniden tesis etti. Buradan getirilen Slav Kabileleri Stratiotai adıyla askeri küçük çiftçiler olarak Anadolu'da Bithyna ve Opsikion Themasında iskan edildiler. Bu Slav topluluğu otuz bin asker çıkarabilecek bir sayıda idi.¹⁵⁰

İçerideki hakimiyetlerini pekiştiren her iki hükümdar yeniden hesaplaşmak için fırsat kolluyordu. İmparator II. Justinianus Çanakkale'de kurduğu yeni Justinianopolis şehrine Kıbrıs'tan getirttiği çok sayıda insanı iskan etmişti. Bu ahalinin bir kısmı da Müslüman taarruzlarında sıkça

¹⁴⁵ Theophanes, **Chronicle**, s.61

¹⁴⁶ Belâzürî, **Fütûhu'l-büldân**, s.231

¹⁴⁷ Vasiliev, **a.g.e.**, s.273

¹⁴⁸ Ostrogorsky, **a.g.e.**, s.123

¹⁴⁹ Aycan, Sarıçam, **a.g.e.**, s49

¹⁵⁰ Ostrogorsky, **a.g.e.**, s.122

kullanılan Kyzicus'a (Kapıdağ Yarımadası) yerleştirildi. Halîfe bunu protesto etti. Ancak II Justinianus bu iskan politikasını devam ettirdi.¹⁵¹

Bizans İmparatoru Kıbrıs haracının yeni darp olunan Arap sikkeleriyle ödenmesini, paraların üstünde haç yerine Kur'ân- Kerîm âyetleri bulunduğu için reddetti. Abdülmelik b. Mervân bunun üzerine anlaşmanın bozulduğuna hükmetti ve Bizans'a karşı askeri hazırlıklara başladı.¹⁵² Bizans'a Mısır'dan ihraç edilen kağıtlara filigran olarak basılan haç ve Hristiyanlıkla ilgili yazılar yerine İhlâs Sûresi âyetlerinin yazılmaya başlanması üzerine İmparator, Halîfeyi Bizans paralarının üzerine Hz. Muhammed'i (s.a.v.) tahkir edecek ifadeler basmakla tehdit edince Abdülmelik İslâm tarihinde ilk defa gümüş dirhem ve altın dinar darp etmeye başlamıştır.¹⁵³

Devletin yabancı tesirinden çıkarılmasına yönelik diğer bir adımda mâlî hesapların yapıldığı Divan kayıtlarının Grekçe tutulmasından vazgeçilerek Arapça yazılmaya başlamasıdır.¹⁵⁴

Abdülmelik kardeşi Muhammed b. Mervân'a Kuzey Irak, Armenia valiliği ile Suriye geçitlerini muhafaza ve Bizans'a karşı yapılacak seferleri idare etme görevi vermişti.¹⁵⁵

H.73-M.693 Muhammed b. Mervân komutasındaki İslâm ordusu Sebastea'yı (Sivas) fethetti. II. Justinianus bunun üzerine büyük bir ordu ile Sebastopolis'e (Sulusaray) yürüdü. İki ordu bu iki yerleşim yerinin arasındaki bir bölgede karşı karşıya geldi. Müslümanlar Bizans ordusunda bulunan Slavlara serbest kalacaklarını vaat edince savaşın yönü değişti. Justinianus ağır bir hezimete uğradı. Müslümanlar Armenia'yı tekrar fethettiler. Justinianus kendine ihanet eden Slavlardan İntikam almak için İmparatorluk arazisi dahilinde yerleştirdiği Slavları kadın çocuk ayırmaksızın katliama tabi

¹⁵¹ Ostrogorsky, **a.g.e.**, s.123

¹⁵²Theophanes, **Chronicle**, s.63

¹⁵³ Brockelmann, **a.g.e.**, s.83

¹⁵⁴ Julius Wellhausen, **Arap Devleti ve Sükûtu**, çev. Fikret Işıltan, Ankara, A.ü. İlahiyat Fak. Yayınları, 1963, s.103

¹⁵⁵ Fikret Işıltan, **Urfa Bölgesi Tarihi**, İstanbul, İ.Ü. Ed.Fak.Yayınları, 1960, s.107

tuttu.¹⁵⁶ Müslümanlara iltihak eden Slavlar Suriye topraklarında iskan edildiler ve İslâm ordularının yanında Bizans'a karşı mücadele ettiler.¹⁵⁷

H.74-M.694 yılında Bizans ile Müslümanlar arasındaki savaştan istifade ederek isyan eden Ermeniler, Bagrati Simbat komutasında harekete geçerek bazı İslâm garnizonlarına saldırdılar. İsyan, Muhammed b. Mervân tarafından bastırıldı. Böylece Armenia'da İslâm hakimiyeti yeniden tesis edilmiş oldu.¹⁵⁸

H.75-M.695 yılında Muhammed b. Mervân beraberindeki Slav birlikleriyle Anadolu'ya sefer düzenledi. Çok sayıda esir ele geçirerek döndü.¹⁵⁹ Ağustos ayında Bizans ordusu Maraş'tan hareket ederek Suriye'ye hücum etmek üzere A'mak'a (Antakya ile Maraş arasında bir vadi) geldi. Muhammed b. Mervân komutasındaki İslâm ordusu Bizanslıları dağıttı. Abdülmelik'in Kınnesrîn valisi Dinâr b. Dinâr Yağra köprüsü mevkiinde karşılaştığı Bizans birliklerini mağlup etti. Bizans Maraş'ı Müslümanlara terk etmek zorunda kaldı. Abbas b. Velîd kumandasındaki kuvvetler Maraş'a girerek burayı tahkim ettiler. Burayı bir Cünd (Garnizon) haline getirdiler.¹⁶⁰

H.76-M.696 yılında Muhammed b. Mervân Malatya civarına bir akın düzenledi.¹⁶¹ Bu yıl Yahya el Hasemî Malatya ve Misis arasındaki Mercü's-Şam'a bir yaz seferi gerçekleştirdi.¹⁶²

Bizans adına 687 yılında Armenia'ya sefer düzenleyen Leantios 692 yılı Bizans İmparatorunun gözünden düşerek hapse atılmıştı. 695 yılı sonlarında hapisten çıkarılan Leantios buradan firar ettirdiği mahkumlarla iş birliği yaparak Bizans'a karşı isyan etmiş, bu konuda İstanbul'daki sivil milis kuvveti temsil eden Maviler Partisi ile İstanbul Patriğinin desteğini elde

¹⁵⁶ Theophanes, **Chronicle**, s.64

¹⁵⁷ Ostrogorsky, **a.g.e.**, s.123

¹⁵⁸ Uçar, **a.g.e.**, s. 97

¹⁵⁹ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh** ,s.337

¹⁶⁰ Belâzürî, **Fütûhu'l-büldan**, s.271

¹⁶¹ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh** ,s.376

¹⁶² Ya'kûbî, **Târîh'ul-Ya'kûbî** , II, s.197

etmişti. İstanbul'a giren Leantios, II.Justinianus'u tevkif ettirdi ve Kırım'a sürdü.Leantios Bizans'ın yeni İmparatoru oldu.¹⁶³

H.77-M.697 yılında Velîd b. Abdülmelik Malatya civarındaki Atmar'a bir gazâ yaptı. Hasan b.Numan komutasındaki bir İslâm donanması da deniz seferi düzenledi.¹⁶⁴ Velîd b. Abdülmelik Malatya üzerinden Anadolu'ya sefer düzenlediği sırada Lazika (Çoruh Nehrinden Kafkasya'ya kadar uzanan bölge) komutanı Sergios Bizans'a ihanet ederek hakimiyetindeki toprakları Müslüman komutana teslim etti.¹⁶⁵

H.78-M.698 yılında Abdülmelik b. Mervân , Yahyâ el-Hakem'i Anadolu'ya sefere gönderdi.¹⁶⁶

H.78-M.698 Leontios komutanlarından İoannes kumandasındaki donanmayı Müslümanların fethettikleri Kuzey Afrika'yı geri alması için gönderdi. Bu deniz seferinde başarısız olan İoannes 698 yılında takviye kuvvet almak için geri döndüğü sırada mağlubiyetleri sebebiyle İmparator tarafından cezalandırılmaktan korkan komutanlar Amiral Absimar'ı Tiberyus adıyla yeni İmparator ilan ederek isyan ettiler. 698 yılı sonunda Tiberyus Bizansın yeni İmparatoru İlan edildi.¹⁶⁷

H.79-M.699 Bir denizci olan yeni İmparator Bizans'ı denizden gelecek tehditlere karşı tahkim etmeye başladı. İstanbul'un deniz surları tamir ettirildi. İmparatorluğun sadık tebası Merdâiler Akdeniz sahillerine iskan edildi. II Justinianus'un Anadolu'ya getirttiği Kıbrıs ahalisini tekrar Kıbrıs'a yerleştirdi. Kardeşi Herakleios'u bütün Anadolu Themalarının başkomutanlığı ve Kapadokya hudutlarının muhafazası ile görevlendirdi.¹⁶⁸

H.80-M.700 yılında Velîd b. Abdülmelik Anadolu'ya bir sefer düzenledi. Bu sırada Anadolu ve Mezopotamya'da veba salgını vardı.

¹⁶³ Ostrogorsky, **a.g.e.**, s.131

¹⁶⁴ Ya'kûbî, **Târîhu'l-Ya'kûbî** , II, s.197

¹⁶⁵ Uçar, **a.g.e.**, s. 99

¹⁶⁶ Taberî, **Târîhu'l-ümem**, III, s.613

¹⁶⁷ Ostrogorsky, **a.g.e.**, s.131

¹⁶⁸ Theophanes, **Chronicle**, s.64

H.81-M.700 yılında Abdülmelik'in oğlu Ubeydullah Anadolu'ya yaptığı gazada Armenia'daki Kalikala' yı (Erzurum) fethetti.¹⁶⁹

H.82-M.701 İntikam almak için Samosat'a (Samsun) kadar karşı taarruza geçen Herakleios bölgede esaslı bir katliam yapmıştır. Bizanslılar Muhammed b. Mervân'ın İbn Eş'as'ın Sicistan'da başlattığı isyanı bastırması için Abdülmelik tarafından görevlendirilmesinin Anadolu'da ortaya çıkardığı boşluktan yararlanmışlardı.

İbn Eş'as Irak valisi Haccac tarafından Sicistan'a sevk edilen ordunun kumandanı idi. Ancak bu sefer esnasında isyan ederek geri döndü. Muhammed b. Mervân isyanı başarıyla bastırdı.¹⁷⁰ Muhammed b. Mervân daha sonra Ermeni karargahına bir baskın yaptı. Mağlup olan Ermeniler barış talep ettiler. Muhammed b. Mervân , Ebû Şeyh b. Abdullah'ı IV. Armenia bölgesine vali tayin etti. IV. Armenia bölgesi Şimşat , Kalikala (Erzurum), Ahlat ve Erciş'i ihtiva ediyordu. Ebû Şeyh b. Abdullah H. 83 (702)yılında kendisine isyan eden Ermeniler tarafından öldürüldü. Muhammed b. Mervân ertesi sene düzenlediği seferle isyanı bastırarak sorumluları cezalandırdı.¹⁷¹

H.83-M.702 yılında Abdullah b. Abdülmelik Anadolu'ya gazâ yaptı ve Dârende'ye girdi. Daha sonra Misis'e gelerek burayı tahkim ettirip üç yüz asker yerleştirdi. Abdullah Misis'e bir de camii yaptırdı.¹⁷² Abdullah b. Abdülmelik'in seferinden sonra Müslümanlar Dârende'ye yerleşmeye başladılar. Müslümanlardan önce burada Ermeniler ve başka Hristiyan topluluklar yaşamaktaydı. Cezîre ordusundaki bazı askerler yazları burayı muhafaza için gelirler, kışın kar yağınca geri dönerlerdi.¹⁷³

H.84-M.703 Abdullah b. Abdülmelik Hısn-ı Sinan'ı fethetti.

¹⁶⁹ Taberî, **Târîhu'l-ümem**, III, s.620

¹⁷⁰ Aycan, Sarıçam, **a.g.e.**, s.54

¹⁷¹ Brooks, **a.g.m.** , s.190

¹⁷² İbnü'l-Esîr , **el-Kamil fi't-târîh**, IV,s.448

¹⁷³ Belâzürî, **Fütûhu'l-büldan**, s.266

H.85- M.704 Yezîd b. Huneyn , Kilikya'ya girdi. Sis'i kuşattı. Ancak Herakleios komutasındaki Bizans ordusu Müslümanları mağlup etti.¹⁷⁴

H.86-M.705 Halîfenin oğlu Mesleme b. Abdülmelik Anadolu'ya bir sefer düzenleyerek iki kale fethetti.¹⁷⁵

705 yılının Ekim ayında Abdülmelik b. Mervân vefat etti. Oğlu Velîd halîfe oldu. Velîd b. Abdülmelik Halîfe olduğu sırada Bizans'ta da bir iktidar değişikliği gerçekleşti. Bulgar Hanı Terbel'in desteğini alarak yeniden Bizans tahtına oturan II. Justinianus kendisini tahttan indiren Tiberyus'un kardeşi ve Kapadokya geçitlerinin komutanı Herakleios'u idam ettirdi. Herakleios'un ölümüyle Anadolu'da İslâm akınları başarılı neticeler vermeye başladı.¹⁷⁶

IV. VELÎD B. ABDÜLMELİK DÖNEMİ (705-715)

H.87-M.706 yılında Hişâm b. Abdülmelik Anadolu'ya bir sefer düzenlemiş ve Misis yakınlarındaki Susene'de birkaç kale fethetmiştir. Hişâm b. Abdülmelik ise , Bulak, Ahrem , Bolis, Kamkam kalelerini fethetti.¹⁷⁷

H.88-M.707 yılında Mesleme b. Abdülmelik Haziran ayında Merdâî Meymun ile birlikte Tuvana seferine çıktı.¹⁷⁸ Merdâî Meymun Muâviye'nin kız kardeşinin kölesi idi. Merdâîlerle birlikte Lübnan'a gittiği için Merdâî olarak anılmıştır. Maiyetindeki bin kişilik bir kuvvetle Mesleme'nin Tuvana Seferi'ne destek veren Meymun bu savaşta büyük yararlıklar göstermiş ve düşman tarafından şehit edilmişti.¹⁷⁹ Meymun şehit edilince Velîd b. Abdülmelik Abbas komutasında bir Müslüman kuvvetini Tuvana'ya takviye olarak gönderdi. İslâm ordusu kış boyunca Tuvana muhasarasına devam etti. Bu sırada Bulgar hanı Terbel ile arası açılan II. Justinianus Anadolu'daki askeri kuvveti Avrupa'ya intikal ettirmişti. Justinianus Müslümanların karşısı ancak

¹⁷⁴ Theophanes, **Chronicle**, s.70

¹⁷⁵ Ya'kûbî, **Târîhu'l-Ya'kûbî** , II, s.204

¹⁷⁶ Ostrogorsky, **a.g.e.**, s.132

¹⁷⁷ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, IV, s.473

¹⁷⁸ **Kitâbu'l-Uyûn**, II, s.24

¹⁷⁹ Belâzürî, **Fütûhu'l-büldân**, s.230

çiftçilerden mürekkep bir ordu çıkarabilmişti. Tuvana 27 mart 708 tarihinde fethedildi. Burada yaşayan yerli halk İslâm topraklarına nakledildi.¹⁸⁰

Mesleme Tuvana'dan sonra Gazelon'a kadar bir sefer düzenledi.

Eskişehir yakınında bir Bizans kuvvetini mağlup eden Abbas İzmit ve Karadeniz Ereğlisine kadar ilerledi. Abbas'a bağlı küçük bir birlik Üsküdar'a (Chrysopolis) girerek burada bulunan Bizans'a ait feribotları yaktı.¹⁸¹

H.90-M.709 yılında Mesleme b. Abdülmelik ve Abbas b. Velîd Anadolu'ya birlikte sefere çıktılar. Bizans topraklarına girince ikiye ayrıldılar. Beş adet kaleyi fethettiler.¹⁸² Bizans Donanması Mısır sahillerine hücum etti.

H.92-M.711 Mesleme Hexapolis'te iki kale , Darende ve Kemah'ı fethetti. Aynı yıl Sis Osman tarafından fethedildi. Böylece Emevî- Bizans sınırı Seyhan Nehrine kadar ilerlemiş oldu. Müslümanların Bizans'a yönelik seferlerinde Sis'i geçiş güzergâhı olarak kullanmaları nedeniyle Sis ahalisi daha güvenli gördükleri Anadolu'nun iç kesimlerine göç etmiştir.¹⁸³

711 yılında II. Justinianus Kırım'da başlayan isyanı bastırması için buraya bir Bizans donanması gönderdi. Ancak İmparatora karşı isyancılarla birleşen donanma Filippikos'u ilan etti.¹⁸⁴

H.93-M.712 yılında Mesleme b. Abdülmelik , yeğenleri Abbas ve Mervân'la birlikte Malatya'dan hareket ederek Sivas, Gazelon ve Amasya'yı fethetti. Mervân Hancere'ye (Çankırı) kadar ilerledi¹⁸⁵.

Velîd b. Hişâm Likonya'daki Misthia'yı (Beyşehir Gölü'nün kuzey-doğu ucunda Kirilikasaba civarındaki Manastır denilen Mahalle)ele geçirdi.

712 yılında Antakya'da deprem oldu. Şehir çok hasar gördü.¹⁸⁶

H.94-M.713 yılında Abdülazîz Anadolu'da Gazelon'a kadar ilerledi.

- Yezîd İsaoria'ya bir gazâ tertip etti.

¹⁸⁰ Theophanes, **Chronicle**, s.74

¹⁸¹ Uçar, **a.g.e.**, s.104

¹⁸² Taberî , **Târîhu'l-ümem**, III, s.679

¹⁸³ Taberî , **Târîhu'l-ümem**, IV, s.11

¹⁸⁴ Ostrogorsky, **a.g.e.**,s.134

¹⁸⁵ Brooks, **a.g.m.**, s.193

¹⁸⁶ Agapius, **Târîhu'l-Menbicî**, s.82

- Abbas Psidya'daki Antakya'yı (Yalvaç) fethetti.¹⁸⁷

-İmparator Filippikos'un Bizans'tan kovduğu Ermeniler Müslümanlar tarafından Malatya ve Sumeysat'a yerleştirildiler.¹⁸⁸

713 yılında Filippikos tahttan indirilerek Anastasios İmparator ilan edildi.

H.95-M.714 yılında Mesleme b. Abdülmelik Galatia (Ankara civarında) bir sefer düzenledi.¹⁸⁹

Abbas b. Velîd Heraklea'yı (Konya Ereğlisi) ve iki kaleyi fethetti.¹⁹⁰

Abbas b. Velîd'in kardeşi Bişr ise Anadolu'da kışladı.¹⁹¹

Vaddâhî isimli bir Müslüman komutan Anadolu'ya bir sefer tertip etti. Ancak Vaddâhî bin kişilik kuvvetiyle birlikte şehit edildi.

Velîd b. Abdülmelik'in bir İstanbul muhâsarası hazırlığında olduğunu gönderdiği elçi vasıtasıyla öğrenen İmparator Anastasios , muhtemel kuşatma için tedbirler almaya başladı. Kuşatmanın uzun sürebileceğini düşünen İmparator üç yıl yetecek zahire temin edemeyecek olanların İstanbul'u terk etmesini emretti. Gemiler inşa ettirip tahıl ambarlarını doldurdu. Konstantiniyye'nin surlarını tamir ettirdi ve müdafa silahları temin etmeye başladı.¹⁹²

H.96-M.715 Mısır'daki Müslüman donanması gemi inşası için lazım olan keresteyi temin etmek üzere Finike'ye geldi. İmparator Anastasios bölgeye bir donanma sevk edilmesini emretti. Ancak filo bu emri uygulamayarak isyan etti. Edremit'te karaya çıkan asiler Bithynia'daki Got – Grek zümrelerini de isyana dahil etti. İstanbul'a giren isyancılar canını bağışlama karşılığında

¹⁸⁷ İbn Kesîr , **el-Bidâye ve'n-nihâye**, IX,s.159

¹⁸⁸ Agapius, **Târîhu'l-Menbicî**, s.82

¹⁸⁹ Brooks, **a.g.m.**, s.194

¹⁹⁰ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, IV,s.533

¹⁹¹ Taberî ,**Târîhu'l-ümem**, IV,s.28

¹⁹² Theophanes , **Chronicle**, s.80

tahttan uzaklaştırdıkları Anastasiosun yerine Theodosios'u İmparator yaptılar.¹⁹³

Mesleme h.94 yılında Hısnü'l – Avf denilen Toros geçitlerine hakim bir kaleyi fethetti.¹⁹⁴

V. SÜLEYMAN B. ABDÜLMELİK DÖNEMİ (715-717)

A. ÜÇÜNCÜ İSTANBUL MUHÂSARASI

Velîd b. Abdülmelik İstanbul'u fethetmek için hazırlıklar yapmış ancak bunu gerçekleştiremeden vefât etmişti. Süleyman b. Abdülmelik ise selefinin bu hedefini benimsemiş ve harekete geçmiştir. Muhâsara Süleyman b. Abdülmelik'in ilk günlerinde başlamış ve Onun vefâtının hemen ardından sona ermiştir.

H.95-M.716 yılında Mesleme b. Abdülmelik, maiyetindeki komutanlarından Süleyman'ı öncü kuvvetlere kumanda etmesi için Anadolu'ya gönderdi. Ömer b. Hubeyre komutasındaki donanmayı da Nikya'ya sevk ederek Süleyman'ı takviye etti.¹⁹⁵ Süleyman Amorion önünde karargâh kurdu. Anatolikon Theması komutanı Leon'un yeni İmparator Theodosios'a itaat etmediğini bilen Süleyman, Bizans'a karşı Leon'un askeri gücünden istifade etmek istiyordu. O'na bir mektup yazdı. Süleyman mektupta Bizans tahtına Leon'un daha layık olduğunu, kendisiyle görüşmesi durumunda O'na yardım edeceğini ve ancak bu şekilde iki millet arasında gerekli olan barışı tesis edebileceklerini yazmıştı. Leon , Süleyman'a cevaben, Amorion muhasarası ile bu barışçı tavrın birbirine uymadığını bildirdi. Süleyman, kendisiyle görüşmeye gelir gelmez Amorion önündeki kuşatmayı kaldıracaklarını ve kendisinin can emniyetinin sağlanacağını Leon'a vaat etti. Leon 300 suvari ile yola çıktı. Müslüman askerler O'nu

¹⁹³ Ostrogorsky, **a.g.e.**, s.144

¹⁹⁴ Taberî, **Târîhu'l-ümem**, IV.,s.28

¹⁹⁵ Taberî, **Târîhu'l-ümem**, IV.,s.44

çadırlarının bulunduğu yerin beş yüz metre önünde İmparator gibi karşıladılar. Kuşatma altındaki Amorion halkı surlardan Leon'u görünce heyecana kapıldı. Leon Müslümanlardan farklı bir yere kamp kurdu ve üç gün süreyle Müslüman komutanlarıyla müzakereler yaptı. Ancak muhasara henüz kaldırılmamış ve Leon'a karşı bir koz olarak kullanılmaya devam edilmişti. Theodosios'a itaat etmediği için Amorion halkı tarafından sevilmeyen Leon , kentteki kuşatmayı kaldırarak onların desteğini almak istiyordu. Müslümanların hedefi ise Amorion'da bir garnizon kurarak Leo ile birlikte Bizans'ın başkentine girebilmektir. Bu arada Mesleme maiyetindeki büyük İslâm ordusu ile Amorion'a yaklaşmaktaydı. Müslüman komutanlarla görüşmesine rağmen kuşatmanın kalkmaması Leon'u tedirgin etmişti. Ammurion'a yaklaşan Mesleme ile görüşmek bahanesiyle maiyetinde bulunan suvarilerle kamp kurduğu mîntikadan uzaklaşarak kaçan Leon'u kalabalık bir Müslüman birliği takip ettiyse de yakalayamadı. Müslümanların Amorion'daki kuşatmayı kaldırması üzerine Leon yeniden muhasara edilmemesi için buraya sekiz yüz suvari gönderdi. Kadın ve çocukların şehirden çıkarılmasını emretti. Müslümanları yenecek güce sahip olmadığını bildiği için Psidia dağlarına çekildi. Mesleme bu sırada Kapadokya'ya girmiş bulunuyordu.¹⁹⁶

Leon, Meslemeyle görüşmek için O'na elçi gönderdi. Mesleme İmparator Theodosios'a karşı Leon'u kullanmak istiyordu. Leon'u yanına çekmek için ele geçirdiği yerlerin tahrip edilmesine izin vermemişti. Mesleme O'na kendisiyle görüşmeye gelmesi halinde tatminkar bir anlaşma vaat etti. Elçiler vasıtasıyla karşılıklı görüşmeler devam ederken Leon asıl hedefine yöneldi. İzmit'e ilerleyen Leon burada Theodosios'un oğluyla savaştı ve onu esir aldı. Senatonun da desteğini alarak Üsküdar'a kadar ilerledi. Theodosios senatodan tahttan feragat emesi karşılığında canının bağışlanacağı garantisini aldı. Leon 716 yılında Bizans'ın yeni İmparatoru oldu.

Mesleme bu yıl kışı Anadolu'da geçirdi.

¹⁹⁶ Theophanes, **Chronicle**, s.83,84,85,86,87,88

Ömer b. Hubeyre komutasındaki İslâm donanması Kilikya'da kışlamıştı.

Mesleme 716 baharında Bergama ve Sardes' fethetti.¹⁹⁷

İmparator III. Leon Meslemeyi diplomatik ilişki trafiğiyle oyalamıştı. Leon'dan herhangi bir haber gelmeyince Abydos'a (Nâra) giden Mesleme Ömer b. Hubeyre komutasındaki İslâm donanmasının yardımıyla Trakya'ya geçti.

15 Ağustos'ta İstanbul Muhasarası başladı. İslâm ordusu İstanbul surları önünde karargâh kurdu. Surların giriş-çıkışını kontrol altına aldı¹⁹⁸. Mesleme Muhasara sırasında ordunun gıdasını karşılayabilmek için her suvarinin atının terkisinde bir miktar buğday taşıtmıştı. Bu buğdayı ektiren Mesleme , ordunun hasada kadar elde ettiği ganimetle geçinmesini emretmişti.¹⁹⁹ Kuşatmanın başlaması üzerine III. Leon barış teklif etti. Mesleme bunu reddetti. . Leon ile Amorion önlerindeki müzakereleri yürüten Süleyman b. Muâd Leon'un ihaneti üzerine Müslümanların kendisine şüpheyile bakmaya başlamaları nedeniyle intihar etti.²⁰⁰

Taberî, Kitâbu'l-Uyûn ve İbn Kesîr gibi İslâm kaynaklarında III. Leo'nun Meslemeyi kandırdığı, Onu ordunun beraberinde getirdiği erzakı yakmaya hatta İstanbul'a nakletmeye ikna ettiği yönünde haberlerin yer alması dikkat çekicidir. Buna göre III. Leon , Mesleme'nin beraberinde getirmiş olduğu muazzam erzak yığınlarını gören Bizanslıların , kuşatma işini uzatacağına ve ciddi bir mücadeleye girişmeyeceğine kanaat getireceklerini, bu sebeple erzağın Bizanslıların gözü önünde yakılması gerektiğini hatta izin verirse İstanbul'a girdikten sonra iade etmek üzere erzağı İstanbula taşıtmaya hazır olduğunu bildirmiş ,Mesleme de bu teklifi kabul ederek erzağın bir kısmını yaktırmış bir kısmını da Bizans başkentine taşıtmıştır. Yine bu kaynaklara

¹⁹⁷ İbn Kesîr , **el-Bidâye ve'n-nihâye**, IX,s.276

¹⁹⁸ Canard , **a.g.m.**, s. 225

¹⁹⁹ Taberî, **Tarihu'l-ümem**, IV,s.48

²⁰⁰ Uçar, **a.g.e.**, s.113

göre, henüz Anadolu Theması komutanı olarak geçen Leonun hilesi , İmparator olduktan sonra ortaya çıkmış ve böylece İstanbul'u Muhasara eden İslâm ordusu açlık tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. ²⁰¹ Mesleme b. Abdülmelik'in uzun süredir Anadolu'ya sefer yapan ve Bizans'ı çok iyi tanıyan bir harp dehası olduğunu nazar-ı dikkate alacak olursak Onun böyle bir hileye kanacağına ihtimal vermemiz mümkün görünmemektedir. Bununla beraber İslâm ordusunda açlık sıkıntısının ortaya çıktığı da bir vakıadır.

Mesleme b. Abdülmelik'in beklediği yardım Süleyman ismindeki bir komutan idaresinde, bin sekiz yüz gemiden müteşekkil bir donanma ile geldi.

İstanbul kuşatması, Haliç'ten başlayarak bütün Marmara surlarını inhisar edecek kadar büyüktü. Yardım filasonun gelişinin ikinci günü denizde çıkan şiddetli lodos nedeniyle gemiler Trakya sahillerine ve Kadıköy'e demirlemek zorunda kaldı. Bu arada yardım filosu maiyetinde bulunan ve ağır hareket eden erzak gemileri bizzat Leon'un içinde bulunduğu bir sürat gemisi tarafından Grek ateşine tutuldu. Yirmi erzak gemisi karaya oturdu. Diğerleri ise yanarak tahribe uğradı. Şiddetli lodos sebebiyle savaş gemilerinin bir kısmı Marmara'daki adalara çarparak parçalandı. Leon tahta dubalar kullanarak Haliç'e bir zincir çekti. İmparator, İslâm donanmasını Haliç'e çektikten sonra bu zincir vasıtasıyla çıkışı kapatıp gemileri yakmayı planlıyordu.

Müslümanlar ertesi gece yeniden hücum etmeyi düşündü. Fakat Grek ateşi ile erzak gemilerinin yakılması cesaretlerini kırdı. Hücumdan vazgeçtiler ve iki buçuk fersah uzaklıkta demirlediler. Mesleme kara taarruzuna başladı. Ancak yapabileceği fazla bir şey kalmamıştı. İstanbul'un güçlü surları, Bizanslıların İmparator Anastasios zamanından itibaren bu kuşatmaya

²⁰¹ Taberî, **Târîhu'l-ümem**, IV,s.48-49
İbn Kesîr **el-Bidâye ve'n-nihâye** , s.282,283
Canard, **a.g.m.**, s.237

hazırlık yapması, Müslümanların erzak gemilerinin Grek ateşi ile yakılması ve bir kısmının ise Leo'nun eline geçmesi Mesleme'yi zor duruma düşürmüştü.²⁰²

Bu sene (716) kış erken gelmiş ve uzun sürmüştü. 110 gün boyunca karlar erimedi. Şiddetli soğuklarda çok sayıda at ve deve telef oldu. Ordunun barınabileceği baraka ve yer altı mağaraları inşa edildi. Baş gösteren açlık nedeniyle İslâm ordusu yük hayvanlarını , ağaç kabuklarını hatta koşu takımlarının derilerini yemek zorunda kaldı.²⁰³

İlkbaharda Süfyân kumandasında dört yüz gemiden mürekkep Mısır filosu silah ve buğday yüklü olarak İstanbul'a uzak bir körfezde demirledi. Süfyân Grek ateşinin gemilere zarar vermesinden çekinerek İstanbul'a yaklaşmamıştı. Müslüman Filosunda sürat gemileri de yer alıyordu. Bundan iki gün sonra Yezîd kumandasında üç yüz erzak gemisi daha geldi. Ancak bu yardımlar Meslemeye ulaşamadı. İslâm donanmasındaki Hristiyan tayfalar isyan ettiler. Ele geçirdikleri gemilerle İstanbul'a gittiler. Leon'a Müslüman gemilerinin gizlendikleri yeri bildirdiler. Leon Grek ateşini fırlatma mekanizması olan sifnoforlarla donattığı hafif gemilerle İslâm donanmasına hücum etti. Müslümanların bulunduğu körfeze yaklaşınca sifnoforlar ateş püskürtmeye başladı. Çıkan yangında gemilerin büyük kısmı tahrip edildi. Yangından kurtulan gemiler ise Leon tarafından zaptedildi ve İstanbul'a götürüldü.

Merdesan adındaki bir Müslüman kumandanın idare ettiği karadan yardıma gelen birlikler İzmit'te Bizanslılar tarafından pusuya düşerek dağıtıldı.²⁰⁴

H.98-M.717 yılında Kaynaklarda Burgan olarak geçen (Bulgarlar) Mesleme'nin ordusuna saldırdı. Bunun üzerine Halîfe, Süleyman Mesade veya Amr b. Kays komutasında yardımcı kuvvetler gönderdi. Ancak bu ordu Mesleme'ye ulaşmadan Slavlar tarafından pusuya düşürüldü. Mesadenin ,

²⁰² Theophanes, **Chronicle**, s.89

²⁰³ Canard, **a.g.m.**, s.229

²⁰⁴ Theophanes ,**Chronicle**, s.90

Bizans kuvvetleri yerine Slavlar tarafından pusuya düşürülmesi mümkün olabilir. Zira bu dönemde Bithynia’da Slav topluluklar yaşamaktaydı. Ömer b. Hubeyre komutasındaki İslâm ordusu Bulgarlar tarafından mağlup edildi.²⁰⁵ Art arda gelen bütün bu felaketlere rağmen Mesleme İstanbul kuşatmasına devam etti. Hz. Peygamber’in (s.a.v.) hadis-i şerifinde işaret ettiği ordunun şahıslarında tecelli etmesi için dua eden ve bu hadisten aldıkları moralle bütün zor şartlara rağmen muhasarayı bırakmayan gaziler aslında ne için gazâyâ çıktıklarını lisan-ı hal ile ortaya koymuş oluyorlardı.

H.98-M.717 yılının ikinci ayında Halîfe Süleyman vefat etti. Yerine geçen Ömer b. Abdülazîz, Mesleme b. Abdülmelik’e kuşatmayı kaldırarak geri dönmesini emretti.²⁰⁶ Mesleme’ye emir mektubunu götüren berîde (posta görevlisi) Mesleme geri çekilmeyi kabul etmezse bu emri askere bizzat tebliğ etmesi emrolunmuştu. Mesleme bu vaziyet karşısında çaresiz kalarak orduya kuşatmayı kaldırma emri verdi. Felaketler Müslümanların peşini geri dönüş yolunda da bırakmadı. Donanma bir taraftan fırtınayla diğer taraftan Bizans gemilerinin taarruzlarıyla uğraşmak zorunda kaldı. Suriye’ye sadece beş gemi salimen dönebilmişti.²⁰⁷

Bizanslılara göre zaferi “Tanrı’nın iradesi tayin etti.”²⁰⁸ Bizans tarihçisi Auguste Bailly de aynı görüştedir.²⁰⁹

III. İstanbul Muhâsarası tarihte derin izler ve hatıralar bırakmıştır. Mesleme b. Abdülmelik ‘in İstanbul, Abydos’ta (Nara) kendi adını taşıyan bir camii ve çeşme yaptırdığı ve Bizans İmparatorundan aldığı izin ile maiyetindeki birkaç süvari ile birlikte fethedemediği İstanbul’u at üzerinde gezdiği, Esir düşen Müslümanlar için Sultanahmet semtinde bulunan at pazarı

²⁰⁵ Uçar, **a.g.e.**, s.116

²⁰⁶ Wellhausen, **a.g.e.**, s.127

²⁰⁷ Canard, **a.g.m.**, s.226

²⁰⁸ Theophanes, **Chronicle**, s.90

²⁰⁹ Auguste Bailly, **Bizans Tarihi**, çev. Haluk Şaman, c.1, Tercüman yay. ,t.y., s.159

mevkiine bir konak inşa ettirdiği Makdisî ve İbn Hurdâzbih tarafından rivâyet edilir²¹⁰

Bizans'la Anadolu'da yapılan mücadeleler Arap ve Bizans destanlarında da yerini almıştır. Destanlarda anlatılanlarla gerçekler arasında zaman zaman tezatlıklar bulunsa da bu destanlar İstanbul muhâsaralarının her iki toplumu nasıl etkilediğini göstermeleri bakımından önemlidir. Arapların en önemli kahramanlık destanlarından olan ve m.XII. asırda Abdülhamid Hanefî tarafından kaleme alınan Zâtü'l-Himme'de Mesleme'nin İstanbul kuşatmasından bahsedilir. Meslemeyle birlikte kuşatmada hazır bulunan Sansah'ın aşık olduğu prensesi nasıl ele geçirdiği ve Bizans'a karşı nasıl kahramanca mücadele ettiği destanda anlatılmaktadır. Buna göre Mesleme Sansah ile birlikte İstanbul'u fethetmeyi başarmış ancak barış yapılması üzerine Suriye'ye geri dönmüştür.²¹¹ Ömer b. Numan ve Antere destanlarında da Bizans –İslâm mücadelelerinden bahsedilmiştir. Bizans'ın Digenes Akritas destanı da Müslümanların Anadolu'ya yaptıkları seferlere dair hikâyeler içermektedir.²¹²

VI. ÖMER B. ABDÜLAZİZ DÖNEMİ (717-720)

H.99-M.718 yılında Amr b. Kays Anadolu'ya bir yaz seferi düzenledi.

H.100-M.719 yılında Ömer b. Abdülazîz Bizans'ın Anadolu'ya saldırısından çekindiği için Dârende'de bulunan Müslüman kuvvetleri geri çekerek Malatya'ya yerleştirmiştir. O dönemde harap bir halde bulunan ve zımmîlerden başka ahalisi olmayan Malatya'ya Dârende'den getirttiği Müslümanları yerleştirdi. Cavenet b. Haris'i de buraya vali tayin etti.²¹³ Yine Ömer b. Abdülazîz Bizans saldırılarını önlemek için Misis ve Antakya arasındaki kalelerin tahrip edilmesini emretmiş ancak Halîfe, Emevî

²¹⁰ Hitti; **a.g.e.**, s.323

²¹¹ Avcı, **a.g.e.**, s.231

²¹² Uçar, **a.g.e.**, s. 118

²¹³ İbnü'l-Esîr **el-Kâmil fi't-târih**, V, s.54

Devleti'nin ileri karakolları pozisyonundaki kalelerin stratejik ehemmiyeti hususunda ikna edildikten sonra bu fikrinden vazgeçirilmiştir.²¹⁴ Fakat Bizans saldırısı bu sefer de denizden gerçekleşmiştir. Bizans donanması, Suriye'nin sahil şehirlerinden Lazikiye'ye saldırdı. Şehir tahrip edildi. Çok sayıda Müslüman esir edildi. Halîfe surların yeniden tamir edilmesini emretti. Esir Müslümanlar fidye ödenerek kurtarılmaya çalışıldı.²¹⁵

H.101-M.720 yılında Ömer b. Abdülazîz vefat etti. Ömer b. Abdülazîz mektuplaşma yoluyla İmparator Leon ile dini münazaralara girmiş ve Onu İslâm'a davet etmişti. Halîfe'nin ölüm haberi İmparatoru hayli müteessir etmişti.²¹⁶

Mektuplar Müslümanlarla Bizanslılar veya diğer genel Hıristiyanlar arsında var olan dini tartışmaların hangi noktalarda yoğunlaştığını ve dindar Halîfe Ömer'in mevkidaşı olan İmparatora karşı kendisini sorumlu olarak gördüğü İslâmiyet'i tebliğ vazifesini nasıl ifa ettiğini göstermesi açısından önemlidir. Bahse konu mektuplarda II.Ömer İmparatora cevaplaması için bazı sorular sormuştu:²¹⁷

“ Bismillahirrahmânirrahîm

Müslümanların Halifesi Ömer'den Bizans İmparatoru Leon'a

Hız İsa ve havarîleri bu dünyaya niçin çıplak (aç-açık) olarak geldiler ve yine aynı şekilde çıplak olarak göçtüler? Niçin Hz. İsa'nın beşer olduğuna dair kendi ifadesini kabul etmek istemiyorsunuz da Peygamberlerin kitap ve mezmurlarından Hz. İsa'nın enkarnasyonunu gösteren deliller aramayı tercih ediyorsunuz? Bu durum sizin şüpheler içinde olduğunuzu ve Hz. İsa'nın, beşer olduğuna dair beyanını yeterli bulmadığınızı gösterir. Madem Peygamberlerin sözlerine itikad ediyorsunuz-ki söyledikleri doğrudur- bizzat Hz. İsa'nın kendisi itimad edilmeye daha lâyık değil midir? Hakikaten siz bu kutsal kitapları

²¹⁴ Belâzürî , **Fütûhu'l-büldân**, s.237

²¹⁵ Belâzürî , **Fütûhu'l-büldân**, s.189

²¹⁶ Agapius, **Tarihu'l-Menbicî**, s.86

²¹⁷ Avcı, **a.g.e.**, s.115

kendiniz nasıl değerlendirmeye tabi tutabiliyor ve arzularınıza göre onlara uyuyorsunuz? Siz eski Ahid'in İsrâiloğulları tarafından okunup anlaşıldığını ve birden fazla kişi tarafından yazıldığını , ancak daha sonra uzun yıllar kaybolduğunu, insanların elinde ondan hiçbir parçanın kalmadığını , fakat çok sonraları bazı insanların onları hafızalarından yazıya geçirdiklerini ifade ediyorsunuz.Yine siz Onun unutkanlıkla malul , hata edebilen ve belki de Şeytanın etkisiyle düşmanca tavırlar takınabilen beden sahibi Âdemoğulları tarafından nesilden nesile dilden dile aktarılmış olduğunu kabul ediyorsunuz.Ahd-i Atik'te niçin Cennet, Cehennem , yeniden dirilme ve hesap konularıyla ilgili açık bir ifadeye rastlanmamaktadır? Bu hususlardan İncil yazarları Matta , Markos , Luka ve Yuhanna , kendi vehbî kabiliyetleri doğrultusunda bahsetmişlerdir. Hz. İsa'nın İncil'de Hz. Muhammed'i (s.a.v.) kastederek bir Peygamber geleceğini haber verdiği doğru değil midir? Hz. İsa'nın havârîleri öldükten sonra niçin Hristiyanlar yetmiş iki fırkaya ayrıldı? Onlar niçin İsa'yı Kâdir-i Mutlak Allah ile beraber , O'na denk ve bir tuttular ? Onlar niçin üç ilahtan bahsediyorlar ve niçin bütün kanunları-kuralları kendi hevâ ve heveslerine göre değiştirdiler; meselâ sünnet yerine vaftizi , kurban yerine ekmek ve şarap ayinini ve Cumartesi yerine Pazar'ı koydular? Tanrı'nın ete kemiğe bürünmesi ve temiz olmayan ana rahminde bulunması düşünülebilir mi? Niçin peygamberlerin ve Havârîlerin kemiklerini ve resimlerini taparcasına seviyorsunuz ve niçin bir zamanlar işkence aleti olarak kullanılmış olan haçı kutsuyorsunuz? Peygamber, İsa'ya kendisine eşek ve deve üzerinde seyahat eden iki kişinin Tanrı tarafından haber verildiğinden bahsederken , bizim de inandığımız gibi Hz. İsa'ya denk ve eşit olduğunu göstermiş olmaktadır.Buna niçin inanmıyorsunuz?bütün bu hususlarla ilgili açıklamalarınızı bana gönderirsen, dînî inanç ve düşüncelerinizi bilmiş olurum.”

İmparator Leon cevabi mektubunda özetle :

“İsa’nın hizmetçisi ve Onu tanıyanların Efendisi İmparator Leon’dan Müslümanların Emiri Ömer’e!

Aslında hiçbir şey bizi inanç ve ibadet esaslarımızı sizinle tartışmaya ikna edemez. Çünkü bizim Rabbimiz ve Efendimiz alaya alınır endişesiyle, biricik ilahî doktrinimizi heretiklere ve kendilerine Peygamberlerin haberleri ile Havârilere şahadetleri herhangi bir şekilde garip gelebilecek insanlara açıklamaktan kaçınmamızı emretmektedir. Bizim dışımızdakilere karşı tutumumuz bu şekildedir. (.....) Ancak kutsal kitap bize soru soranlara cevap vermemizi, sormayanların yanında ise sessiz kalmamızı istemektedir. “

İmparator, Müslümanların inançları hakkında Hz. Muhammed’in (s.a.v.) çağdaşı Hristiyan din adamlarının eserlerinin ellerinde bulunduğunu ve İslâm hakkında bilgi almak için bunların yeterli olduğunu ifade etmektedir.

Hz. İsa’nın ölüme hazırlıklı olmayı sürekli telkin ettiğini fakat aç-açık dünyaya geldiğine ve bu şekilde dünyadan ayrılacağına dair bir bilgiye İncil’de rastlamadığını söyleyen İmparator, Halîfe’yi Kutsal kitabı okumamakla tenkîd etmektedir.

Hz. İsa’nın şahsiyeti ve enkarnasyonu hakkındaki bilgilerin Kitab-ı Mukaddeste Hristiyanların inandıkları doğrultuda olduğunu, bu hususta Eski ve Yeni Ahit arasında bir ihtilaf bulunmadığını ifade etmekte ve Müslümanların arzusu hilafına ,Onların görüşünü destekleyecek bir malumâta rastlanmadığını yazmaktadır.

Mektupta Halîfe’yi yalancılıkla suçlayan Leon ; İsa’nın tam bir beşer ve “Tanrı” olduğu gibi , Allah kelâmı olmaları dolayısıyla Eski ve Yeni Ahit arasında bir çelişki bulunmadığını beyan etmiştir.

Halife’nin, Kutsal kitaplarında yer alan bilgilerin sadece işine gelen kısımlarıyla ilgilenmesini yadırgadığını söyleyen İmparator “-Eğer bizim düşüncelerimize inanıyorsanız hepsine tamamen inanmalısınız .” demekte ve aksine davranmanın dürüst olmayacağını bildirmiştir.²¹⁸

²¹⁸ Avcı, a.g.e.,s.119

VII. YEZİD B. ABDÜLMELİK DÖNEMİ (720-724)

Ömer b. Abdülazîz'den sonra Yezîd b. Abdülmelik halife oldu. Yezîd'in Halîfe oluşundan hemen sonra vuku bulan Yezîd b. Mühelleb'in idaresindeki isyan 720 yılının Ağustos ayında Mesleme b. Abdülmelik tarafından bastırıldı. Bu tarihten itibaren Anadolu'ya Müslüman seferleri tekrar başladı.

H.101-M.720 yılında Ömer b. Hubeyre sene Armenia'daki bir Bizans kuvvetiyle savaşarak yedi yüz esir ele geçirdi.

H.102-M.721 yılında Abbas b. Velîd Dilâsa'yı (Dilasandos: Fasıllar köyü) fethetti.²¹⁹

H.103-M.722 yılında Abbas b. Velîd Rasale'yi (Konya ile Beyşehir gölü arasında yer alan Yunuslar köyü)fethetti.

H.104 –M. 723 Abdurrahmân b. Süleyman Anadolu'nun güneyine Osman b. Hayan ise Anadolu'nun kuzeyine yönelik seferler düzenledi.²²⁰

Theophanes'e göre "Yezîd b. Abdülmelik Fenike'de Laodikealı bir Yahudi'nin Hristiyan kiliselerindeki tasvirleri tahrip ettiği taktirde kırk yıl hilafette kalacağını" kehanet olarak bildirmişti. Halîfe tasvirlerin tahrip edilmesi için bir emirnâme çıkarmış ve fakat ömrü bunu tatbik etmeye yetmemişti."²²¹ Yaklaşık bir asır boyunca dini hiçbir baskı uygulamayan hatta monofizit mezhebi salikleri tarafından hüsn-ü kabulle karşılanan Müslümanların tamamıyla Hristiyanlığı ilgilendiren bir konuyla ilgili menfi tavır almaları ihtimal dahilinde olmamakla beraber, bu rivâyet aslen Maraşlı olan İmparator Leon'un 17 Ocak 730 yılında yayınladığı emirnâme ile tasvirlerin tahrip edilmesini istemesinde etkili olan amillere dair fikir vermiş olması açısından önemlidir.Theophanes III. Leon'un bu kararı Müslümanlardan ve ülkesinde yaşayan Yahudilerden etkilenerek almış olduğu kanaatini izhâr etmiştir.

²¹⁹ İbnü'l-Esîr , *el-Kâmil fi't-târîh* , V,s.88.

²²⁰ Ya'kûbî , *Târîhu'l-Ya'kûbî*, II,s.220

²²¹ Wellhausen , *a.g.e.*,s.154

Ortodoks kilisesinde İmparator I. Justinianus döneminde aziz resimlerine tapınmak gittikçe yayılmış ve dindarlığın bir parçası olarak görülmeye başlamıştı. Diğer taraftan Monofizit Pavlikyan Mezhebi bağlıları gibi İmparatorluğun doğusunda yayılan anlayış her türlü kilise kültürüne muhalefet ederek , saf ruhâni din olması sıfatıyla Hristiyanlığın tasvirlerle tapınmayı reddetmesi gerektiğini savunuyorlardı. Müslümanlarla iç içe yaşayan doğudaki Hristiyanların tasvirlerle karşı çıkmalarında İslâmiyetin ve Yahudiliğin tasvirlerle tapınmayı şirk kabul eden anlayışının önemli etkisi vardı. 726 yılında İstanbul'a gelen Anadolu Psikoposları III. Leon'a tasvir kültürünün Hristiyanlığın özüne ihanet olduğunu telkin etmişler ve İmparatoru etkilemişlerdi. İmparator , ikonoklazm hareketini tatbik sarayının bronz kapısı üstündeki İsa tasvirini sökerek başlamış ancak İstanbul ahalisinin galeyana gelerek bu davranışı dine hakaret edilmesi olarak algılayarak tasviri söken memuru linç etmesi üzerine meseleyi ertelemek zorunda kalmıştı. İmparator İstanbul Patriği ve Papa'nın desteğini almak istediye de Patrik Germanos ve Papa II. Gregorios onun bu talebini reddetti. Kudüs'teki Sabbas Manastırı keşişlerinden İoannes'in Üç Nutuk adlı eserinde tasvire ibadeti "Tanrı'nın" insanlaşması dogmasıyla meşrulaştırmaya çalışması III. Leon'u cebri tedbirler alma yoluna sevketti.²²² 17 Ocak 730 yılında yayınladığı tasvir kırıcı Emirnâme'yi imzalamayan İstanbul patriği Germanos'u görevinden azletti.²²³ Yeni Patrik Anastasius emirnâmeyi imzaladı. Ancak Papa Gregorios bu emirnâmeyi onaylamadığı gibi İmparator'u bu davranışı nedeniyle tel'în etti.Böylece Bizans ile Papalık arasındaki uçurum iyice derinleşmiş oldu²²⁴

²²² Avcı , **a.g.e.**, s.167

²²³ Vasiliev ,**a.g.e.**, s.325

²²⁴ Ostrogorsky, **a.g.e.**,s.154

VIII. HİŞÂM B. ABDÜLMELİK DEVRİ (724-743)

H.105-M.724 yılında halife olan Hişâm b. Abdülmelik Anadolu'ya yönelik gazâları ciddiyetle ele aldı.Hudut istihkamlarını ileri alarak her yaz mevsiminde aynı yere, aynı zamanda ve birbirine yakın istikamette seferler yaptırdı. Misis'i tahkim eden Hişâm buraya yeni kaleler inşa ettirdi. ²²⁵

H.106-M.725 yılında Halîfe'nin oğlu Muâviye ve Sâid b. Abdülmelik Anadolu'ya birer gazâ düzenlediler. ²²⁶

H.107-M.726 yılında Muâviye b. Hişâm , Kıbrıs üzerinden deniz yoluyla , Mesleme b. Abdülmelik de kara yoluyla seferler düzenledi. ²²⁷

H.108-M.727 yılında Mesleme b. Abdülmelik Pontus'taki Neokaessarea'yı (Niksar) fethetti. ²²⁸

H.109-M.728 yılında Muâviye Hancere'yi (Çankırı) fethetti Muâviye daha sonra Tayyibe'yi fethetti.²²⁹ Abdullah b. Ukbe b. Nâfi ise donanma ile Bizans'a karşı deniz seferi düzenledi.

H.110-M.729 yılında Muaviye b. Hişâm Samala'yı Donanmanın başında ise Abdurrahman b. Muâviye b. Hudeye vardı. ²³⁰

H.111- M.730 yılındaki seferin başında Muâviye b. Hişâm vardı. Bu yıl yine bir deniz seferi yapıldı. ²³¹

H.112- M.731 Bu yıl yapılan seferde Muaviye b. Hişâm Bizans arazisine girememiş Maraş civarındaki Amak'ta beklemiştir. ²³²

H.113- M.732 'de Abdullah el-Battal silah arkadaşlarından Abdulvehhâb b. Buht'un bir Anadolu seferi sırasında şehit olduğu bildirilmektedir.Abdulvehhab b. Buht adına Sivas'ta bir türbe mevcuttur.²³³ Abdullah el- Battal'ın bu sefer sırasında kuvvetlerinin dağılması üzerine

²²⁵ Wellhausen, a.g.e., s.160

²²⁶ Taberî, Târîhu'l-ümem,IV,s.114

²²⁷ Ya'kûbî, Târîhu'l-Ya'kûbî , II, s.230

²²⁸ Agapius, Târîhu'l-Menbicî, s. 89

²²⁹ Taberî, Târîh'ul-ümem,IV,s.124

²³⁰ İbnü'lEsîr , el-Kâmil fi't-târîh, V. ,s.129

²³¹ İbn Kesîr , el-bidâye ve'n-nihâye , IX, s.495

²³² Ya'kûbî, Târîhu'l-Ya'kûbî , II, s.230

²³³ Taberî, Târîh'ul-ümem,IV,s.145

Abdulvehhâb b. Buht ileri çıkarak şehit olmuştur böylece Abdullah el-Battal kurtulmuştur.²³⁴

Muaviye bu yıl bir sefer düzenlemiş ancak Maraş hudud bölgesinden ileri çıkamamıştır.

H.114-M.733 Muaviye b. Hişâm Afyon'a²³⁵ kadar ilerlemiş ve şehrin dış bölgelerinde tahribat verdirmiştir. Abdullah el Battal bu sefer sırasında büyük yararlıklar göstermiştir.

112 yılından beri Hazarlarla Araplar arasında devam eden savaşlarda Mesleme, Kafkas kapısına kadar bir sefer düzenlemiş ve H.114'te geri dönmüştür. Araplara karşı Hazarlar ve Bizanslılar müttefik durumundaydı.Bizans İmparatoru Leo'nun Hazar hakanının kızıyla evlenmesi ile bu ittifak daha da güçlendi.²³⁶

H.115- M.734 Muaviye b. Hişâm mutad Anadolu seferine yine çıktı. Seferleri

H.116-117 senelerinde de devam etti. H.118 yılındaki sefer sırasında Muâviye attan düşerek ölmüştür.²³⁷

H.119-M.738 Anadolu seferinin başında Velîd b. Ka'ka vardı.²³⁸ Ankara'yı Velîd b. Ka'ka bu yıl fethetti.

H.120- M.739 Muaviye'nin kardeşi Süleyman b. Hişâm bir sefer düzenledi ve Sindire'yi fethetti.²³⁹

H.121- M.740 Mesleme b. Hişâm, Malatya civarına bir sefer düzenledi.. Mesleme Matâmîr'i fethetti. Matâmîr, yer altı mağaraları demektir.²⁴⁰

H.122-M.741 Müslümanlar Akroinon civarında büyük bir bozguna uğradılar. III.Leon'un Akroinon(Afyon) da kazandığı bu savaşla Bizans, Emevi taarruzlarından kurtulmuş oldu. Abdullah el- Battal bu savaş sırasında

²³⁴ **Kitâbu'l-Uyûn** , s.90

²³⁵ İbnü'l-Esîr , **el-Kâmil fi't-târîh**, V. ,s.150

²³⁶ Ostrogorsky, **a.g.e.**, s.146

²³⁷ Theophanes, **Chronicle**, s.102

²³⁸ İbn Kesîr , **el-bidâye ve'n-nihâye** , IX, s.526

²³⁹ Taberî, **Târîh'ul-ümem**,IV,s.181

²⁴⁰ Taberî, **Târîh'ul-ümem**,IV,s.193

şehit edilmiştir.²⁴¹Türk Milleti tarafından Battal Gazi olarak bilinen Abdullah el-Battal Bizans'a karşı yapılan mücadelelerde gösterdiği cesaret ve kahramanlıklar sayesinde bu mücadelelerin simgelerinden biri olmuştur.

H.123-M.742 yılında III.Leon öldü. V.Konstantinos imparator oldu.İmparator V.Konstantinos yirmi bin kişilik Bizans kuvveti ile Malatya önüne kamp kurdu, kuşatılan halkın yardım istediği haberini alan Halife Rusâfeden hareketle Malatya üzerine yürüdü. Halîfenin yaklaştığını duyan Bizans kuvvetleri çekildi.²⁴²

H.124-M.743 yılında Malatya seferinden dönen imparator V. Konstantinos Opsikion Theması topraklarından geçerken, Thema kumandanı Artabasdos'un ani hücumuna uğradı. Konstantinos'u mağlup eden Artabasdos , İstanbul'a gelerek taç giydi. Tahtını kaybeden Konstantinos iktidar mücadelesine devam etti. Anatolikon Themasının ve III.Leon zamanında bu themadan ayrılarak oluşturulan Thrakesion themalarının desteğini aldı. III.Leon imparator olmadan önce Anatolikon Theması kumandanı idi. Bu themanın askeri karargahı Amorion idi. Artabasdos'un ani baskınından kurtulan V. Konstantinos buraya sığınmıştı. İstanbul'u kuşatan V. Konstantinos 743 Eylül'de tahta yeniden geçti. Artabasdos'un on altı aylık imparatorluğu sona erdi.²⁴³ V. Konstantinos büyük kuvvetlere hükmeden thema kumandanlarının taht mücadelesine giriştiklerini bizzat tecrübe ettiği için babası III:Leon'un yaptığı gibi yaparak Opsikion Themasını taksim etmiş ve buradan ayırdığı topraklarda Bukellarion Themasını teşkil etmiştir.²⁴⁴

Süleyman b. Hişâm Anadolu'ya bir sefer düzenlemiş. Konstantinos ve Artiyos ile(Artabasdos) ile karşılaşmış ancak iki taraf arasında bir savaş vuku bulmamıştır. Süleyman geri dönmüştür.²⁴⁵ Zira bu sırada Konstantinos ile Artabasdos arasında iktidar mücadelesi devam etmekteydi.

²⁴¹ Wellhausen, **a.g.e.**, s.161

²⁴² Belâzürî, **Fütûhu'l –büldân**, s.239

²⁴³ Ostrogorsky, **a.g.e.**, s.155

²⁴⁴ Ostrogorsky, **a.g.e.**, s.156

²⁴⁵ İbnü'l-Esîr **el-Kamil fi't-târih**, V. , s.217

H.125- M.744'te Konstantinos ile Artabasdos arasında taht mücadelesi devam ettiği sırada Süleyman b. Hişam Paphlagonya'ya bir sefer düzenledi.²⁴⁶

Halife Hişâm b. Abdülmelik 743'te vefat etti.Yerine II.Yezîd'in oğlu Velîd b. Yezîd geçti.

H.125-M.744 İktidarını sağlamlaştıran imparator V.Konstantinos , Zibatra'ya sefer düzenledi ve şehri tahrip etti.İmparator şehri terk ettikten sonra Zibatra tamir edildi.²⁴⁷ Halife Velîd b. Yezîd, Gamr b. Yezîd'i mukabil taarruz için gönderdi.

Ermeni hanedanında ortaya çıkan taht kavgaları neticesinde çıkan bir isyan sırasında Velîd b. Yezîd katledildi. Yerine Velid b. Yezid bin Abdülmelik Nisan 744'te halife oldu Ancak kısa bir süre sonra vefât etti.(Eylül 744)

IX. EMEVÎ HANEDANININ SONU

III.Yezîd'den sonra halife olan kardeşi İbrahim b. Velîd zamanında isyan eden Cezîre Valisi Mervân b. Muhammed 744 yılında halife oldu. Mervân b. Muhammed döneminde de iktidar kavgaları devam etti.

H.127-M.746 Bu iktidar kavgalarından istifade eden Bizanslılar Kuzey Suriye'ye bir akın düzenlediler .Maraş'ı muhasara ettiler.Halkın göç etmesine Bizans kuvvetleri müsaade etti. Buradaki ahali Cezîre bölgesine ve Kınnesrîn'e çekildi. Şehir bir süreliğine Bizans'ın eline geçti.Suriye'de baş gösteren isyanı bastıran Mervân b. Muhammed Maraş'a bir ordu sevk etti.Şehir tekrar zapt ve tahkim edildi.Ancak bu sefer de Abbasoğulları isyanları başlamıştı.Bizanslılar bundan istifade ederek kaleyi yeniden tahrip ettiler.

²⁴⁶ Uçar, **a.g.e.**, s.124

²⁴⁷ İbnü'l-Esîr **el-Kamil fi't-târih**,V,s.229

H.133-M.752 Emevî Hanedanının 750 yılında sona ermesinden sonra Konstantinos'un Armenia ve Cezire üzerine yaptığı seferler neticesinde Theodosiopolis(Erzurum) ve Melitene(Malatya) Bizans'ın eline geçti. ²⁴⁸

²⁴⁸ Ostrogorsky, **a.g.e.**,s.155

SONUÇ

Yaklaşık bir asır boyunca Anadolu'da cereyan eden Bizans-İslam mücadelesi çok mühim neticeler doğurmuştur.

Suriye, Filistin ve Mısır'ı fetheden Müslümanlar, bir taraftan Kuzey Afrika'da diğer taraftan da Anadolu'da fetih hareketlerine giriştiler. Bizans bu dönemde İslâm taarruzlarına karşı sürekli müdafaa konumunda kaldı. Böylece hilafet merkezinin bulunduğu Suriye'nin mutlak güvenliği sağlanmış oldu.

Sugûr adı verilen hudut bölgesinden Toros dağ silsilesini aşarak Anadolu'da eş zamanlı gazâ hareketi tertip eden Müslümânlar, yaz seferlerinde elde ettikleri kalelerde kışlamışlar ve burada yaptıkları hazırlıklarla bahar aylarında Anadolu'ya yeniden akınlar düzenlemişlerdi.

Muâviye b. Ebû Süfyân tarafından tesis edilen İslam donanması sayesinde Bizans, Akdeniz'deki üstünlüğünü kaybetmiş böylece Kuzey Afrika'daki İslam fetihleri rahat bir şekilde ilerlemişti.

Muâviye döneminde, Bizans payitahtı karadan ve denizden iki kere muhasara edildi. Bizans bu muhasaradan Grejuva ateşi sayesinde kurtuldu.

Emevî Devletindeki iç karışıklıklara son veren Abdülmelik b. Mervân , Kuzey Afrika'da kaybedilen toprakları yeniden fethetmeye ve Anadolu üzerindeki baskıları arttırmaya başladı.

Velîd b. Abdülmelik zamanında yapılan III.İstanbul muhâsarası hazırlıkları Süleyman zamanında tamamlandı. Muhâsara uzun ve çok çetin geçti. Müslümanlar Avrupa'nın en büyük direnç noktasına yaptıkları kuşatma ile Bizans'ı derinden sarstılar. İstanbul yedi yüz yıl önce, bu muhasara sırasında fethedilmiş olsaydı dünya tarihini değiştirecek neticeler elde edilebilecekti III.İstanbul muhâsarasının başarısız olması Müslüman cephesinde bir moral bozukluğuna sebep oldu.

II.Ömer ileri karakolları geri çekti.

Hişâm b. Abdülmelik zamanında mücadeleler yeniden canlandıysa da III.Leon'un Akronion'da elde ettiği galibiyetten sonra taarruz sırası Bizans'a geçti. Bu sırada Hilâfet merkezinde baş gösteren iç karışıklıklar yeni seferleri mümkün kılamadı.

Bir asır boyunca devam eden Bizans – İslâm mücadelelerinin daha başlangıç döneminde, Torosların güneyi ile Suriye arasında kalan bölge insan yerleşiminden hâli kılınmıştı. Yapılan savaş ve anlaşmalara bağlı olarak Anadolu'da , özellikle bu coğrafyada önemli nüfus ve iskân hareketleri yaşandı. Tarsus, Misis, Adana ve Maraş gibi stratejik önemi olan bölgelere Müslümanlar iskan edildi. II Justinianus zamanında yapılan anlaşmaya bağlı olarak Amanos dağlarında yaşayan Merdâîler buradan iç bölgelere ve Antalya çevresine yerleştirildi.

Fetihler sırasında esir edilen yerli halk Suriye'ye yerleştirildiği için bunlardan boşalan yerlere Bizans'ın Balkanlardan getirdiği Slav toplulukları iskân edildi. Bu Slav topluluklardan Müslümanlara iltica edenler de Suriye'ye yerleştirilmişlerdi. Suriye'de yapılan iskanlar neticesinde artan Slav nüfusu için Slav şehri manasına gelen Hısnü's-Sakalibe adında bir yerleşim yeri kurulmuştu. Diğer taraftan esir edilen yerli halkın köleleştirilmesinden Araplar büyük gelir elde etmişlerdi.

Bizans tarihçileri, III.Leon zamanında başlayan İkonoklazm (Tasvir kırııcılık) hareketinin ortaya çıkmasında İslâm'ın tasvire karşı olan bakış açısının etkili olduğunu belirtirler.

Monofizit Mezhebinin nüfuz sahası olan Güneydoğu Anadolu ve Ermeniyeye'de Müslüman hakimiyetinin kurulmaya başlamasıyla İslâmiyet'in vahdaniyet anlayışı bu bölgedeki Hristiyanları etkilemiştir. Aslen Maraşlı olan İmparator III. Leo 730 yılında yayınladığı ferman ile Aziz tasvirlerinin bir nevi put olduğunu ve onlara tapınmanın asıl Hristiyanlığa muhalefet manasına geldiğini ilan etmiştir. III. Leon bu yüzden Bizanslılar tarafından Arap Kafalı olarak anılmıştır.

Türkler, Bizans'a karşı başarılı mücadeleler veren Abdullah el- Battal'a, Battal Gazi ismini vermişler, O'nu milli bir kahraman olarak sahiplenmişler ve böylece Battal Gâzi Destân'ı adında milli bir destan vücuda gelmiştir.

I. İstanbul Muhâsarasına ilerlemiş yaşına rağmen katılarak burada vefat eden ve surların önüne defnedilen Hz. Ebû Eyyûb el-Ensârî milletimiz ve İslâm alemi nezdinde nadide bir yer edinmiştir. Hz. Ebu Eyyub el-Ensari , Battal Gazi ve üçüncü İstanbul muhasarasının büyük komutanı Mesleme b. Abdülmelik'in aziz hatıraları, Anadolu'daki Bizans-İslâm mücadelelerinin günümüze ulaşan ve milletimizin hafızasında yer edinen tarihi bâkiyeleri niteliğindedir. Diğer taraftan bu muhasaralar Bizans'ı da derinden etkilemiş, Diagenes Akritas Destanı gibi Bizans- İslam mücadelelerini konu alan eserler ortaya çıkmıştır.

Bizans- İslâm ilişkileri sadece savaş alanlarıyla sınırlı kalmamıştı. İki taraf arasında özellikle Muâviye b. Ebû Süfyân ve Ömer b. Abdülazîz zamanında diplomatik ve dini münâzaraları içeren ilişkiler de tesis edilmişti. Bu münâzaraların temelini Hıristiyanlığın teslîs inancına karşı Müslümanların reddiyelerini ve Hz. Muhammed'in risâletinin delillerini ihtiva eden mektuplar oluşturmuştur.